

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA PRÁVNICKÁ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Důchodová reforma a penzijní připojištění se státním příspěvkem

Plzeň 2014

Zpracoval: Filip Shrbený

Prohlášení

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně, a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal způsobem ve vědecké práci obvyklým.“

Plzeň, 28. března 2014

Filip Shrbený

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucímu své práce panu ing. Antonínu Vacíkovi za poskytnuté materiály, které mi při psaní velice pomohly, za pomoc s určením směru, jakým by se má diplomová práce měla ubírat a za ochotu a pochopení.

Obsah

1. Úvod	1
2. Vývoj sociálního zabezpečení	3
2.1. Počátky sociálního zabezpečení ve světě	3
2.2. Vývoj sociálního zabezpečení u nás	5
2.2.1. Období feudalismu.....	5
2.2.2. Období kapitalismu.....	8
2.2.3. Vývoj sociálního zabezpečení u nás v období mezi dvěma světovými válkami	13
2.2.4. Vývoj sociálního zabezpečení v letech 1949 – 1989	17
2.2.5. Vývoj sociálního zabezpečení po roce 1989.....	19
3. Systém důchodového spoření v ČR (1. pilíř).....	22
3.1. Základní znaky důchodového pojištění	22
3.2. Systém výměry důchodů.....	23
3.3. Nárok na důchod a jeho výplatu	24
3.4. Druhy důchodů a jejich nárok na ně	25
3.4.1. Starobní důchod	25
3.4.2. Invalidní důchod	27
3.4.3. Vdovský a vdovecký a sirotčí důchod	27
4. Právní úprava systému důchodového spoření (2. pilíř).....	29
4.1. Penzijní společnost a důchodové fondy	29
4.2. Typy dávek z důchodového spoření	30
5. Doplnkové penzijní spoření (3. pilíř).....	32
5.1. Hospodaření penzijní společnosti	32
5.2. Výplata dávek z doplňkového penzijního spoření	34
5.3. Nárok na dávky	35
5.4. Předdůchod	35
5.5. Investiční autopilot	36
6. Zhodnocení důchodové reformy (současný stav penze).....	37
6.1. Důchodová reforma v ČR.....	37
6.1.1. Důchodového pojištění v ČR (I. pilíř důchodové reformy)	37
6.1.2. Srovnání II. a III. pilíře důchodové reformy	38
7. Srovnání s ostatními státy (Slovensko, Maďarsko, Chile).....	40

7.1.	Slovensko.....	40
7.2.	Maďarsko.....	42
7.3.	Chile.....	44
8.	De lege ferenda (návrhy, klady, zápory).....	46
9.	Závěr.....	49
10.	Summary.....	51
11.	Seznam použité literatury	53
11.1.	Prameny	53
11.2.	Literatura.....	53
11.3.	Ostatní.....	53
12	Přílohy.....	55
12.1.	Příloha 1	55
12.2.	Příloha 2.....	56
12.3.	Příloha 3.....	57

1. Úvod

Za téma mé diplomové práce jsem zvolil „Důchodová reforma a penzijní připojištění se státním příspěvkem“. Pevně věřím tomu, že jde o téma, s kterým by měl být, alespoň na určité základní úrovni, seznámen každý dospělý občan, protože se ho, ať dříve či později, bezprostředně týká. Naneštěstí mnoho lidí, dle mého, volí tu cestu, že se s touto problematikou seznamují, až v případě, kdy už je trápí nejvíce, a to už je bohužel vcelku pozdě. Proto bych byl rád, kdyby má diplomová práce sloužila zároveň i jako jakýsi manuál pro lidi, co přemýšlí o tom, že by se v důchodu chtěli mít co nejlépe, ale nemají zcela jasno v tom, co by vše, proto mohli udělat. Jakkoliv to může znít jako velice ušlechtilý důvod pro zvolené téma, je v jádru moje myšlenka částečně sobecká. Neboť pokud nenavedeme ostatní k tomu, aby se postarali sami o sebe, za pomoci svých vlastních sil a znalostí, může se docela dobře stát, až přijde na nejhorší, že budou oni požadovat od nás, abychom se o ně postarali.¹

Rád bych teď uvedl, jak jsem se rozhodl svou práci členit a proč jsem sepsal některé kapitoly, tak jak sepsány jsou. První kapitola nazvaná „Vývoj sociální správy“ by se mohla jevit jako až příliš obsáhlá. Nepopírám, že je, ale zastávám ten názor, že pokud máme vystavět něco co má mít nějakou hodnotu, musíme mít velice pevné základy, od kterých se poté můžeme odrazit. A vývoj, který vedl k tomu, že sociální zabezpečení u nás má takovou podobu jakou má, je dle mého tímto základem. Mně samotnému pomohla tvorba téhle kapitoly uvědomit si, že můžeme být vlastně rádi za současnou podobu sociální péče. Neboť ne vždy tomu tak bylo a není to zas tak úplně dávno, kdy lidé v této oblasti velmi strádali. Taktéž není od věci, poučit se z historie, aby se případně tyto chyby (které vlastně ani chybami nebyly, jen pokusy o to jak by to mohlo být, byť ne moc úspěšnými) v budoucnosti již neopakovaly.

Následující tři kapitoly, které přichází po historii, jsou věnovány třem pilířům důchodové reformy. Pokoušel jsem se je pojmout tak, aby byly co nejjasnější a zároveň aby obsahovaly všechny informace, jenž považuji za podstatné. Téma, které jsem si zvolil, se neustále vyvíjí, proto mi přijde zbytečné zde uvádět číselné údaje, které se beztak za rok, nebo dva promění (jeden příklad za všechny - věková hranice u mužů a u žen, jejíž dosažení je potřebné pro pobírání důchodových dávek).

¹ Tuto myšlenku dále rozvíjím v kapitole De lege ferenda

V kapitole věnující se zhodnocení důchodové reformy, shrnuji nejzákladnější body z kapitoly předchozí, pokouším se piliře porovnat v bodech tak, aby si čtenář sám vybral, který je pro jeho potřeby ten nejvhodnější.

Kapitola srovnávající naše sociální zabezpečení se sociálním zabezpečením ostatních států (z nichž jsem zvolil Slovensko a Maďarsko v rámci Evropské unie a Chile, protože důchodová reforma provedená u nich je považována za bezesporu převratnou) mi přijde jako další dílek zapadající do celkové mozaiky jménem důchodová reforma, který jsem nemohl opominout. Protože jak jinak určíme svůj úspěch, či neúspěch, pokud se v dané problematice neporovnáme s někým jiným, který řeší podobné věci jako my. Odpověď na to, jak Česká republika dopadla v porovnání s ostatními státy, co se důchodové reformy týče, přináším v této kapitole.

Poslední kapitola (samozřejmě když pominu závěr, kde celé své téma diplomové práce shrnuji) se zaměřuje na mé myšlenky o tom, jestli důchodová reforma u nás funguje správně, jestli by nemohla fungovat lépe, co jí lze vytknout a čeho si na ní naopak vážit. Případně, na co si dát pozor při jejím aplikování.

Svou diplomovou práci uzavřu závěrem, jakožto poslední kapitolou, ve kterém naposledy shrnu již předtím řečené a to ve stručnosti a ve snaze, aby tak bylo řečeno vše co nejjasněji.

2. Vývoj sociálního zabezpečení

2.1. Počátky sociálního zabezpečení ve světě

Každá společnost by měla řešit problém zabezpečení svých občanů v nepříznivých sociálních situacích, způsobených událostmi jako jsou nemoc, úraz, mateřství, stáří, invalidita a ztráta živitele. Forma a úroveň těchto řešení jsou značně odlišné, závisí hlavně na stupni rozvoje společnosti. Formy ekonomické činnosti mají dopad na způsob a úroveň nejen života pracujících členů společnosti, ale zároveň i na úroveň života těch, kteří ve společnosti, pro některý z různých důvodů, pracovat nemohou. Těmito důvody může být například příliš nízký nebo vysoký věk, nemoc, či úraz, invalidita, či mateřství.

Nejen ekonomická potřeba a ekonomické možnosti určují formu a úroveň řešení těchto problémů. Je zde i mnoho dalších faktorů. Např. demografická struktura obyvatelstva, to jaké etické a morální názory platí ve společnosti, dále i ochota a zájem občanů na řešení jejich potřeb a současně také to, jak silně tento zájem prosazují. V neposlední řadě i tradice řešení sociálních problémů, která je velice důležitá a lze z ní odvodit i její další vývoj do budoucna. Samozřejmě je nutno brát v potaz i další faktory, jako je třeba stupeň rozvoje lékařské vědy a hygieny, která je ve společnosti.

Už v prvobytně pospolné společnosti, lze spatřovat kořeny sociálního zabezpečení. Šlo vlastně o to, že rodové (kmenové) společenství se staralo o přestárlé nebo nemocné členy tím, že je ponechalo ve své pospolitosti.² Dále zde fungovalo rozdělení úloh, kdy se silnější starali o slabší. Muži, kteří byli většinou i zároveň lovci, ochraňovali ženy a děti.³

V otrokářské společnosti neměl otrok žádná osobní práva a byl jen majetkem svého pána. Ten ale, pokud chtěl svůj majetek (otroka) chránit, poskytoval mu pomoc při různých zranění, či nemoci. I kdyby byl pán otroka veden nějakými vznešenějšími motivy a poskytoval otrokovi např. odměnu za věrné služby, pořád se jednalo o právo a nikoliv o povinnost.⁴ Podstatně lépe co se sociálního zabezpečení týče, na tom bylo svobodné obyvatelstvo a to především poté co začala míra chudoby ohrožovat ekonomickou stabilitu státu. Konkrétně Solón se svými reformami, snažící se zabránit rozšíření „dlužního otroctví“. V Athénách byly poskytovány státní příspěvky pro občany s tělesným postižením,

² TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení, str. 19

³ ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení, str. 20

⁴ KALENSKÁ, M. a kol. Československé právo sociálního zabezpečení str. 37

kteří si v jeho důsledku sami nemohli obstarat obživu. Taktéž se zde zavádělo něco na způsob podpory v nezaměstnanosti. Starověký Řím se řídil názorem, že o chudinu by se měla starat především církev, tudíž se zde rozvíjela instituce církevní charity. To vytvářelo první ucelený rámec pro sociální politiku.

Období feudalismu znamenalo značný nárůst chudých. Tento problém však řešila církev, nikoliv stát. Až za doby Karla Velikého se začaly zřizovat „domy pro hosty“ u klášterů a šlechta se starala o své poddané, kteří nebyli schopni práce.

Anglie na počátku 16. století považovala chudobu za žebrotu, postupem času se však myšlení měnilo a stát začal na chudé vybírat daně. S tím přišla i historicky nejstarší zákonná úprava sociální péče (zahrnující péči o chudinu), vydaná královnou Alžbětou I. v roce 1597.⁵

Další posun přinesl vznik průmyslové výroby. Vznikala svépomocné podpůrné spolky, které z příspěvků podporovala živitele rodiny v době jeho pracovní neschopnosti, či v případě jeho úmrtí pozůstalé členy rodiny. Jejich počátek byl především u hornických spolků, vytvářely se hornická bratrstva, řízená nejprve těžaři. V těchto bratrstvech byly podpůrné pokladny obvykle spravované radou starších horníků, s dohledem těžařů. Do těchto pokladen se odváděly příspěvky v podobě srážek ze mzdy horníků, přispívali i těžaři. První záznam o takové pokladně pochází z roku 1527 a jedná se o potvrzení statusy pokladny císařem Ferdinandem I. Hornická bratrstva se v průběhu času měnila v zájmovou a sociální instituci horníků, lze tedy říci, že šlo o jakési předchůdce odborových organizací.⁶

Později si už svou roli čím dál tím více uvědomoval i stát a začal organizovat sociální zabezpečení. Nejprve čistě jako profesní, poté ale i všeobecně. Z geografického hlediska se systém sociální zabezpečení nejvíce rozvinul v Evropě, a to i kvůli tomu, že v ní má hlubokou tradici.

Přeskočme nyní vývoj sociálního zabezpečení u nás, tomu se budu věnovat v následující podkapitole, a podívejme se do roku 1891, kdy lord Macnaghten jako první klasifikoval sociální péči do čtyř skupin. Jsou jimi fondy pro pomoc chudých, fondy pro podporu náboženství, fondy pro rozvoj vzdělanosti a fondy pro ostatní blíže nespecifikované účely.

⁵ ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení, str. 20

⁶ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení, str. 19

Vývoj sociálního zabezpečení ovlivnila i 2. světová válka, která vedla ke spuštění sociálních požadavků a přispívala k celkové orientaci na silně sociální stát.

Země východního bloku se řídily podle socialistického modelu, kde byl hlavní garant a poskytovatel sociální péče stát podle sovětského vzoru. To vedlo k dlouhodobému zbavení odpovědnosti občanů za vlastní účast na sociálním zabezpečení.

V členských zemích Evropského společenství bylo rozhodující podepsání Římských smluv v roce 1957 a tím stanovení rovnosti při zaměstnávání obou pohlaví, vytvoření sociálního fondu a volným pohybem pracovních sil uvnitř hranic Evropského společenství.

Závěrem bych rád zmínil některé významné zahraniční zakladatele sociálního zabezpečení. Německého kancléře Otto von Bismarcka, který jako první v Evropě zavedl povinné úrazové a nemocenské pojištění (ta byla inspirací i pro Rakousko-Uhersko) a Angličana sira Williama Henryho Beveridgeho, který přišel s tezí národního pojištění, jednotnou penzí v době 2. světové války a podpory v nezaměstnanosti (z toho pak vycházely poválečné představy o úloze národního pojištění)⁷

2.2. Vývoj sociálního zabezpečení u nás

Při popisu vývoje sociálního zabezpečení u nás jsem se rozhodl tuto podkapitolu rozčlenit pro lepší přehlednost do dalších podkapitol, zabývající se různými časovými úseky, pro lepší přehlednost. Dále jsem se rozhodl svůj popis skrze historii sociálního zabezpečení začít až od doby feudalismu, neboť předchozí vývoj je společný všem zemím Evropy a je již nastíněn v předchozí kapitole.

2.2.1. Období feudalismu

Středověk, byť přináší jistou ochranu pracujících (v tzv. bratrstvech, později v čeledních řádech a chudinské péči), sebou zároveň nese, v důsledku zlé hospodářské situace v různých obdobích feudalismu, velkou bídu dopadající na velkou část obyvatelstva. Tato situace byla natolik špatná, že jí nešlo řešit žádným

⁷ ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení, str. 20 - 22

sociálním opatřením. Pro lepší pochopení se pojdme podívat na historické souvislosti jejího vzniku.

Od konce 12. století se začínala vytvářet ve městech velká vrstva městské chudiny a to díky důsledku rozvoje výrobních sil. Počet měst se stále více rozšiřoval (pro zajímavost „do konce 14. století vyrostla v Čechách nejhustší síť městských sídlišť ve střední Evropě“⁸) a města dostávala řadu privilegií. Rozvíjela se řemeslná výroba a sjednocovala lidi, co jí vykonávali, do cechů. Nejen, že stát se členem takového cechu nebylo jednoduché (bylo to mimo jiné spojeno s daným finančním obnosem, který žadatel musel do cechovní pokladny zaplatit), ale zároveň byl i regulován počet tovaryšů, kteří pořád byli závislí na mistrovi cechu. To vedlo k již zmíněnému rozšíření městské chudiny o tovaryše, kteří se nemohli stát mistry a o venkovské obyvatelstvo, přicházející do měst, za vidinou lepšího života, která však většinou byla mylná. V těchto dobách bylo nejpravděpodobnější zajištění pro slepé, chromé, nemohoucí nebo nemocné almužna z jejich individuální žebroty.

Další velká krize, kterou feudalismus prochází od 14. a 15. století je způsobena třídními boji v městech i na vesnicích. Na to reaguje Husitské revoluční hnutí, v kterém lze spatřovat určitý sociální charakter. Je to poprvé co se v naší historii široké lidové vrstvy rozhodly změnit svůj status bezmocně vykořisťovaných na bojovný postoj. A mimo jiné se v rámci Husitského revolučního hnutí zakládá město Tábor (roku 1420), které se stává první spotřební komunou v evropských dějinách. Nastupuje buržoazní revoluce, ve které se pokouší rozvrátit feudální řád, rozbít církve a posvěcené feudální organizace. To však netrvá dlouho a po porážce v bitvě u Lipan, ztrácejí města oporu v lidových vrstvách a feudalismus se opět pozvolna vrací zpátky. Šlechta i církve zabírají poddaným půdu a přeměňují ji na svůj majetek, čímž stupňují vykořisťování. Tato bída způsobuje, že poddaní hromadně utíkají do měst a na jiná panství, případně propadají tuláctví, či odchází do ciziny. Feudální šlechta se tomu snaží zabránit vydáváním různých nařízení a vyhrožuje i tresty pro případ útěku poddaných. Pokouší se tak nevolníky připoutat k půdě, ti si to ale nenechávají líbit a mnohokrát dohází k různým povstáním, a to nejen na venkově, ale i ve městech, kde povstává chudina proti měšťanům.

Po husitském období roste politická a hospodářská síla měst, a navíc získávají i půdu. Měšťanstvo bojuje se šlechtou o svá obchodní privilegia. Šlechta

⁸ KALENSKÁ, M. a kol. Československé právo sociálního zabezpečení str. 37

posiluje své postavení, sdružuje se do tzv. „panského stavu“ a stává se stále mocnější. Na konci 16. století se opět objevují velké třídní rozdíly. Města, zejména pak hornická, strádají bídou a hladem. Také venkov prožívá krizi. To vše vyústí v tzv. stavovské povstání (probíhající v letech 1618 – 1620), které se snaží porazit habsburskou klerikální reakční moc, a končící bitvou na Bílé hoře. V té protihabsburské vojsko utrpí zdrcující porážku a jako důsledek toho je nuceno strpět nejen tragické hospodářské, národnostní a kulturní následky, ale zároveň i opětovné vykořisťování široké vrstvy lidových mas. Následující velký evropský konflikt, v kterém se Habsburkové pokoušeli o svrchovanou nadvládu nad rozdrobenou německou říší, a jenž je označován jako třicetiletá válka, životní podmínky obyvatelstva, již tak hrozné, ještě zhoršil. Žoldnéři cizích vojsk si s naším obyvatelstvem nebrali servítky a mučili je, drancovali a plenili, což sice vyvolávalo pokusy českého obyvatelstva o vzpouru, ale ta byla vždy tvrdě potlačena. Třicetiletá válka také měla za příčinu pokles obyvatelstva u nás o celou polovinu (v Čechách je to na jeden milion a na Moravě méně jak půl milionů). To vedlo k tomu, že k nám začalo přesídlovat německé obyvatelstvo, zejména do pohraničních oblastí. A také ke stále většímu vykořisťování zbývajících nevolníků (s tímto souvisí i fakt, že pozemky šlechty, v důsledku jejího vítězství, stále přibývaly, ale počet lidí, kteří na nich pracovali, byl menší, neboť velkou část jich usmrtila válka).

V době od druhé poloviny 17. století až do první poloviny 18. století se tlak na nevolníky ještě stupňuje. Jsou stále více vykořisťováni a povinné dávky, které musí odvádět, se stále zvyšují. Sedlákovi, který takovou dávku odvedl, nezbylo z jeho práce skoro nic. Zároveň s tím rostou i práva feudála nad poddaným (měl například i právo na jeho děti, na to koho si vezmou a kam budou chodit do školy). Taktéž byly zpřísněny tresty pro útěk poddaného z panství či ze země. Lze tedy chápat, že celou tuto dobu se objevoval téměř nepřetržitý řetězec pokusů o nevolnickou rebelii. Ty však vláda úspěšně potlačovala. Až při stále větším rozkládání se feudálního společenského řádu a pozvolného nástupu kapitalistické společnosti se začíná postavení nevolníků měnit. Nový robotní patent vydaný v roce 1775 Marií Terezií, nebyl ani tak odpovědí na nevolnické povstání, jako na potřebu manufaktury na dostatek pracovních sil. Daleko významnější byl však patent o zrušení nevolnictví z roku 1781, který vydal syn Marie Terezie Josef II. Právní i sociální postavení nevolníků se rázem zlepšilo, i když nadále zůstávalo poměrně těžké. Roboty stále byly těžké, a tudíž stále

docházelo k povstání robotníků. Sedláci se zbavili feudální závislosti na vrchnosti až v roce 1848, když císař Ferdinand I. Dobrotivý přijmul petici obsahující požadavky českého národa.⁹

2.2.2. Období kapitalismu

S postupným vznikem a zaváděním kapitalistických výrobních vztahů došlo ke změnám. Když se zrušilo nevolnictví a postupem času i poddanství, vznikla tak skvělá příležitost pro venkovany přestěhovat se do měst, s touhou využít rozvíjející se manufaktury ke své obživě. To sice na jedné straně znamenalo spoustu příležitostí, na straně druhé to znamenalo, že jakmile dělník přestával být práce schopný, skončil mu tento námezdní vztah a tím ztrácel on i jeho rodina prostředky pro svou obživu. Tyto sociální problémy sebou přinesl kapitalistický výrobní způsob. Stát, který v počátcích kapitalismu pouze přihlížel a nezasahoval, takovým lidem nepomohl, takže jejich jediná naděje byla církev provádějící chudinskou péči. Ale i ta se ujala jen těch nejvážnějších případů.

Koncem 18. století se situace mění a zavádí se veřejnoprávní chudinská péče, tj. péče poskytovaná obcemi řízena nejčastěji domovských právem. Ačkoliv tento institut státem organizované chudinské péče vyrůstala z omezené feudální charity, je brán jako významný krok k novému buržoaznímu pojetí péče o staré a nemocné občany. Toto bylo zakotveno v zákonu č. 59 z prosince 1868.¹⁰ Zákon upravoval například to, jak mají být chudí zaopatřováni, čeho může žádat chudý po obci (záleží, zda je práce způsobilý nebo ne) a co naopak může žádat obec po něm. Také zde byl paragraf o žebrání (kterému se zákon pokoušel zamezit) a paragraf o tom, jak se vypořádat s osobou, která na sebe a svou rodinu může uvalit finanční tíseň lehkovážným mrháním majetku, tudíž zbytečně zatěžuje obec. Dále zde uvádí, kde se berou důchody na opatřování chudých.¹¹

„Náklad na opatřování chudých zapravuje se:

- 1. z příjmů jmění základního, na opatřování chudých v obci ustanoveného;*
- 2. z důchodů zákonem určených;*
- 3. z příspěvků dobrovolných; a nestačí-li prameny tyto,*
- 4. z důchodů obecních (§. 38. zř. ob.).“¹²*

⁹ KALENSKÁ, M. a kol. Československé právo sociálního zabezpečení, str. 37 - 40

¹⁰ KALENSKÁ, M. a kol. Československé právo sociálního zabezpečení, str. 40 - 41

¹¹ Zákon daný dne 3. prosince 1868 pro království České v příčině opatřování chudých

¹² §16 zákona daného dne 3. prosince 1868 pro království České v příčině opatřování chudých

Tento zákon může být brán jako jeden z prvních významných zásahů státu do sociální politiky.

S rozvojem kapitalistického velkopřemyslu, který začleňuje lidské masy do větších pracovních celků, přichází i jejich objektivní možnost sdružit se a pokoušet se společně prosadit své společenské zájmy, konkrétně pak zvýšení mzdy, lepší pracovní a sociální podmínky, atd. Tím získávají pracující dělnické masy možnost bojovat s podnikateli, kteří je zaměstnávají. V určité fázi jsou vlády nuceny přistoupit na jejich některé podmínky, proto aby udržely existující společenský řád. Tyto požadavky dělnické třídy (které se týkají nejen mzdových a pracovních podmínek, ale i určitých oblastí sociálního zabezpečení) jsou pak vtisknuty do podoby zákona a jiných právních předpisů. To ale přeskakujeme první období rozvoje průmyslu, ve kterém bylo takovéto sdružování zaměstnanců zakázáno, tudíž jejich šance na vyjednání nějakých podmínek nebyla takřka žádná. Podívejme se, proč tomu tak bylo.

Nový společenský řád, který byl odstartován průmyslovou revolucí a stál na třech základních bodech. První byl svoboda práce a podnikání v průmyslu. Aby se toto mohl naplnit, bylo nejprve třeba zrušit omezující vliv cechů, gild a podobných společenských uskupení, respektive narušit jejich monopol na výrobu, aby si občané sami mohli svobodně volit své zaměstnání nebo podnikání. Druhá zásada spočívala ve smluvní svobodě. Té předcházelo zrušení nucené práce. Od teď bylo možné zvolit si práci svobodně uzavřením platné smlouvy nezávislými účastníky. A poslední bod tkvěl ve svobodě soukromého vlastnictví, které umožnilo jeho nabývání určité vrstvě lidí (převážně buržoazii). Všechny tyto tři zásady měly dohromady za cíl jediné, zabezpečit účinky svobodné individuální soutěže, ovšem přinesly sebou i negativní důsledek, v podobě zbídačení a vykořisťování dělnické třídy třídou buržoazie. Hlavním projevem toho, byl již zmíněný zákaz zaměstnavatelských i zaměstnaneckých koalic, které by mohly svou činností nově vytvořené svobody nabourat.

V průběhu průmyslové revoluce se rozdíl mezi podnikateli (disponující vlastními výrobními prostředky) a dělníky (mající pouze svou vlastní osobní pracovní sílu) stále více zvětšují. Tato ekonomická nerovnost mezi oběma subjekty vede k těžkým pracovním a životním podmínkám dělnické třídy, které doprovázejí svobodu práce (např. neomezená pracovní doba a téměř žádná

bezpečnost práce, atd.). Tyto hospodářské podmínky vedou k vyvolání vlny nespokojenosti, která se odrážela i v názorech dobových myslitelů a hlasatelů různých sociálních věd. Začalo se požadovat uznání zaměstnaneckých organizací, které by vyvážily koncentrovanou sílu zaměstnavatele. Stát, který se v počátku nechtěl vměšovat, časem nemohl jinak. Poté už nic nebránilo tomu, aby se vytvářela a rozšiřovala různá dělnická sdružení, ať už ve formě tovaryšských bratrstvech, či družstev. Hlavním úkolem těchto sdružení byla vzájemná svépomoc svým členům při nemoci, nebo při ocitnutí se v bídě z jiné nepříznivé situace (např. při stávce). Časem, který je přímo úměrný tomu, jak sdružení nabírala na síle, byly úřady nuceny je legalizovat a taktéž legalizovat odborová sdružení. Na území České republiky došlo ke zrušení zákazu sdružování zaměstnavatelů a zaměstnanců v roce 1870 a to tzv. koaličním zákonem (zákon č. 43/1870 ř. z.).¹³ „*Paragrafy 470, 480, 481 obecného zákona trestního daného dne 27. května 1852, č. 117 zák. říšsk., pozbývají platnosti.*“¹⁴ Na druhou stranu, ale zákon zavedl i zákaz takovými sdruženími zasahovat do smlouvou stanovených pracovních podmínek, kterou spolu uzavřel zaměstnanec a zaměstnavatel, a který je jasně stanovený v § 2 již zmíněného zákona: „*taktéž nemají účinky právní úmluvy pracujících (tovaryšů, pomocníků, osob služebných nebo jiných dělníků ze mzdy), učiněné k tomu konci, aby společným zastavením práce na těch, kteří berou do práce, vynutila se vyšší mzda nebo vůbec nějaké lepší výminky práce.*“¹⁵ Tím stát bránil zaměstnavatele před organizovaným politickým nátlakem, který mohla vyvinout odborová organizace.

Některé chování, ačkoliv by jinak jako protiprávní posuzováno nebylo, by jako trestné považováno bylo, pokud by bylo pácháno v souvislosti s kolektivním prosazováním mzdových a jiných požadavků. Některé protiprávní činy pokud byly páhány v součinnosti s kolektivními mzdovými a jinými požadavky byly perzekuovány přísněji. Tím vším se stát snažil, aby nedocházelo ke zneužití organizování dělníků k politickému boji, ale aby šlo spíše o pomoc a podporu zaměstnancům. Toho je důkazem i éra boje proti spolkovým nemocenským pokladnám, zakládaných na základě spolkových zákonů. Další zákon už byl k těmto pokladnám více benevolentní a nahlížel na ně jako na dobročinné spolky.

¹³ KALENSKÁ, M. a kol. Československé právo sociálního zabezpečení, str. 41 - 42

¹⁴ § 1 zákona koaličního, daného 7. dubna 1870

¹⁵ § 2 zákona koaličního, daného 7. dubna 1870

Později však došlo k tomu, že státní správa požadovala, aby se pokladny podrobily státnímu dohledu.

Svépomocné pokladny (spolkové nemocenské pokladny) vznikly proto, aby se nemusely podnikatelům ukládat neefektivní opatření pro případ zajištění dělníků pro případ jejich nemoci. To určovaly například tyto zákony: Dekret dvorského kancléře (18. února 1837), který ukládal povinnost zaměstnavateli platit za zaměstnance stravné pro případ nemoci po dobu 4 týdnů. Dále pak horní zákon č. 146/1854 ř. z., který buďto nařizoval majitelům dolu zřídit pro dělníky samostatnou bratrskou pokladnu, anebo se za tímto účelem spojit s jiným zaměstnavatelem. A v neposlední řadě živnostenský řád č. 227/1859 ř. z., který zakládal povinnosti podobné jako horní zákon, avšak pro závod zaměstnávající ve společných dílnách více jak 20 dělníků, a dále pak ukládal povinnost živnostenským společenstvím zřídit ústav pro podporu nemocných, nebo z jiných důvodů trpících členů a příslušníků společenstva.¹⁶ To dotáhla do konce, až novela živnostenského řádu č. 39/1883 ř. z., která uložila povinnost všem majitelům živnostenských podniků vytvořit závodní pokladnu nebo své zaměstnance přihlásit k jiné již existující pokladně. Dále byly společenství povinna zřídit si vlastní nemocenskou pokladnu, anebo se připojit k pokladně jiné, jejíž stanovy jsou vyhovující.¹⁷

Přestože jsem se chtěl zabývat vývojem sociálního zabezpečení u nás, nelze opominout zavedení povinného pojištění v Německu, neboť způsob jakým vyřešili nemocenské a úrazové pojištění byl inspirativní pro mnoho dalších států, které jej následovaly. Roku 1875 v Německu vznikla jednotná sociálně demokratická strana Německa, inspirována Marxovým programem rychle rostla v silnou politickou stranu. To, že mohla způsobit sociální revoluci, se nelíbilo německému kancléřovi Otto von Bismarckovi, který se její činnost snažil potlačit výjimečnými zákony. Čím více tuto stranu pronásledoval, tím více její moc sílila. A to především díky tomu, že byla dobře organizovaná a byla podporovaná odborovými organizacemi. Po dvou atentátech na německého císaře Viléma I. Pruského dospěla buržoazie k názoru, že tuto stranu nepotlačí silově, pomocí odstrašujících zákonů, ale že stát by měl pomoci dělníkům uspokojit jejich základní potřeby. To koneckonců vyžadovaly i výrobní potřeby německého imperialismu, postavené na výkonných dělnících a zdravých vojácích.

¹⁶ KALENSKÁ, M. a kol. Československé právo sociálního zabezpečení, str. 43 - 44

¹⁷ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení, str. 21

Bismarckovou zásluhou mohl císař v roce 1881 na zasedání říšské rady přednést tzv. císařské poselství, v němž nabízel jako řešení, proti povážlivým výstřelkům dělnického hnutí, vydání zákonů, souhrnně označovaných jako „Magna charta sociální politiky německé říše.“ To obsahovalo zákony na ochranu dělníků pro případ nemoci, úrazu, invalidity a stáří, a k jejich legislativnímu provedení došlo v letech 1883 – 1886.

Vraťme se teď zpátky na naše území do 70. let 19. století, kdy dělníci začali zakládat sociálně demokratické strany. S tím bylo spojeno i posílení odborových organizací. Podobně jako v Německu i zde byla potřeba, aby rakouský stát přijmul řadu opatření, kterými odvrátil dělnickou třídu od tendencí změnit společenský řád. Šlo především o ústupky státu v oblasti pracovní a sociální politiky, např. ustoupení od zákazu odborových a politických organizací dělnictva, upravení postavení pomocnic v domácnosti a venkovské čeledi, zvýhodnění obchodního zaměstnance (obchodním zákonem přijatým v roce 1883). Poté v letech 1883 – 1885 uskutečnění dílčích reforem upravujících pracovní dobu, zavádějící zákaz práce dětí ve školním věku, atd.

I v Rakousku byly po vzoru Německa přijaty první zákony upravující povinné sociální pojištění dělníků a jiných zaměstnanců. Konkrétně se jedná o tři podstatné zákony, zavádějící povinné veřejnoprávní pojištění na daných úsecích a v daném osobním rozsahu. Jsou to zákon o úrazovém pojištění dělníků (č. 1/1888 ř. z.), zákon o nemocenském pojištění dělníků (č. 33/1888 ř. z.) a zákon o bratrských pokladnách (č. 127/1889 ř. z.). Na placení příspěvků se podíleli jak pojištěnci, tak zaměstnavatelé. Dále se hodí zmínit i uzákonění penzijního připojištění obchodních pomocníků a soukromých úředníků (č. 1/1907 ř. z.). Ačkoliv byl v roce 1891 předložen Říšské radě návrh zákona na obecné invalidní a starobní pojištění, nestihl se celý projednat do 1. světové války, tudíž u nás tedy chybělo důchodové pojištění dělníků, na rozdíl od Německa, kde už platilo.

Buržoazie využívala úprav sociálního zabezpečení k rozdělení pracujících do různých tříd a tím bránila jednotnému postupu zaměstnanců na úseku sociální politiky. Mezi nejstarší zákonné úpravy patří hlavně zaopatření státních a veřejných úředníků a vojenských veteránů. Bylo tomu tak v návaznosti na vytváření státního byrokratického aparátu, ke kterému docházelo již v druhé polovině 18. století. Při budování tohoto byrokratického aparátu šlo o nahrazení šlechty měšťany, při čemž ale státní a později veřejný zaměstnanec byl odkázán svými potřebami pouze sám na sebe a svůj plat. Pokud došlo k jeho onemocnění,

pracovní neschopnosti, anebo úmrtí vznikal zde sociální problém. Nejprve se tento problém řešil přidělováním statků a udělováním hodností, ale už v roce 1771 byl vydán první penzijní předpis, který byrokracii přinášel mnohé výhody. Zakládal nárok pro vdovy a sirotky po zaměstnancích pracujících v byrokratickém aparátu, kteří věrně sloužili a zanechali vdovu a sirotky bez prostředků. Druhý předpis zavedl nárok pro penze zaměstnanců, kteří nebyli již práce schopní, ale zároveň museli splnit aspoň deset let uspokojivé služby. Další právní předpis, který přinesl zlepšení v oblasti zaopatření státním zaměstnanců, vdov a sirotků je zákon z roku 1886 a v návaznosti na zavádění nemocenského pojištění i pro ostatní zaměstnance, také samostatný zákon z r. 1896. Pokud byl tedy státní zaměstnanec nemocný, byl mu ponecháván jeho plat. Tím bych podkapitolu o vývoji sociálního zabezpečení u nás v období kapitalismu uzavřel, a podíval se na dobu mezi dvěma světovými válkami a to jak ovlivnila vývoj sociální péče.

2.2.3. Vývoj sociálního zabezpečení u nás v období mezi dvěma světovými válkami

Po první světové válce převzala naše republika, co se sociálního zabezpečení týče, pohled Rakouska-Uherska (přejímá zákon o pojištění úrazovém, nemocenské, hornické a penzijní pojištění soukromých zaměstnanců). Tím byli právní normy motivované především strachem ze silící dělnické třídy, která se začala odborně a politicky angažovat, a tudíž se stávala pro buržoazní třídu reálným nebezpečím.

Vývoj sociálního zabezpečení v době předmnichovské byl zbrzděný v důsledku porážky dělnické třídy v prosinci 1920.¹⁸ Tudíž sociální zabezpečení bylo, co se do vývoje týče pořád vázáno rámcem kapitalistického výrobního systému a taktéž jím bylo determinováno. To mělo za následek, že sociálně politická opatření měla charakter neplánovitosti a improvizace, pracující masy stále neměly účast na rozhodující pravomoci byrokratického aparátu, a vládla zde roztržitost organizační i věcná a docházelo k preferování některých zaměstnaneckých skupin.

Na Slovensku se zákonodárství, co se pojištění týče, výrazně opozdilo, jeho počátky nacházíme teprve na začátku 20. století. Jedinou výjimkou je hornické pojištění. Pojištění je zde omezeno v podstatě na nemocenské a úrazové

¹⁸ V prosinci 1920 se uskutečnila generální stávka, byla však tvrdě potlačena

pojištění dělníků, na penzijní pojištění soukromých zřízenců (zaměstnanci vyšších kategorií) a na provizní pojištění dělníků.

Do roku 1918 tedy nebyly zavedeny velice podstatné kategorie sociálního pojištění (invalidní a starobní pojištění dělníků), to však válka a události po ní změnilo. Stát se už řešení této situace nemohl vyhýbat. K tomu přispělo i několik faktorů. Zaprvé vzrůst dělnického hnutí ve většině evropských států (tedy také i v Československu), který se projevoval především masovými stávkami a demonstracemi, jež měly za cíl prosadit dělnický charakter státu. To vyvrcholilo založením Komunistické strany, která se plně zapojila do boje o důchodové pojištění dělníků. Na straně druhé stála buržoazie. Prostřednictvím těchto bojů se stále více požadavky dělnické třídy přenášely z tribuny parlamentních diskuzí na účinnější formu aktivního hnutí mas. Buržoazie se snažila bojovat proti tomuto hnutí zpočátku silou, ale když se neosvědčila, pokoušela se o opatření, které měla dostat dělníky na její stranu. Například tím, že mnohokrát zdůraznila význam sociálních opatření. Čerpala zde hlavně z Bismarcka a jeho teze, že je nezbytné „uskutečňovat také pozitivní opatření sociální povahy a úsilím o zlepšení situace dělníků kompenzovat nebezpečí cíle dělnického hnutí.“¹⁹

Mezi nejdůležitější činitele, které přispěly k nutnosti zavedení sociálních opatření, se dala počítat i válka. O tom vypovídá i fakt že ačkoliv byla v roce 1924 nízká výměra poskytovaných důchodů, stejně si vyžádala téměř jednu miliardu korun, která šla na péči o vdovy a válečné invalidy, tedy na sociální problémy vyvolané právě válkou. K tomu se zde také projevil dopad poválečné hospodářské krize, která z pracovního režimu vyřadila právě především invalidní a starší pracující.

Zákon odhlasovaný v roce 1924²⁰ byl kompromisem mezi požadavky rostoucího dělnického hnutí a buržoazními tendencemi o jeho potlačení (lépe řečeno o jeho utlumení). Avšak daň za jeho uskutečnění nebyla malá. Aby mohlo dojít k jeho realizaci, došlo současně ke zhoršení nemocenského pojištění zaměstnanců, jehož roční náklady se z třičtvrtě miliardy snížily téměř na půl miliardy. Praktické provádění tohoto zákona ale bylo neustále oddalováno a tak nabyl účinnosti až dnem 1. 7. 1926. I přesto byl zákon v následujících letech často měněn a doplňován. Tento zákon byl definován jako zákon základní, na jehož základě byli pojištěni všichni zaměstnanci, leda že by je tento zákon svým

¹⁹ KALENSKÁ, M. a kol. Československé právo sociálního zabezpečení, str. 48

²⁰ Zákon č. 221/1924 Sb., o invalidním a starobním pojištění zaměstnanců

výslovným předpisem vyloučil. Vyloučení byli hlavně státní zaměstnanci a soukromí úředníci, kteří měli na úpravu zabezpečení svou (nutno podotknout výhodnější) právní úpravu. Další vyloučení byli lidé, kteří teprve po šedesátém roku svého života nastoupili prvně do zaměstnání. Z pojištění byli vyloučení i důchodci pobírající důchod invalidní, starobní nebo vdovský. Doba vojenské prezenční služby se za určitých podmínek mohla započítat do doby pojištění. Dávky poskytované na základě invalidního a starobního pojištění byly invalidní a starobní důchod, vychovávací příplatky k těmto důchodům, vdovský a vdovecký a sirotčí důchod a odbytné.²¹

Tím, že v této době platily pro různé skupiny zaměstnanců různé právní předpisy o důchodovém pojištění, nebyly neobvyklé případy, kdy byl zaměstnanec postupně pojištěn podle různých právních předpisů u různých nositelů pojištění. To se řešilo tak, že nositelé pojištění si měli navzájem vydávat tzv. převodní částky. Obdobně byly upraveny o případy přestupu u dělnického pojištění.

Problém ale byl v tom, že důchody přiznávané podle těchto předpisů byly zaprvé nízké tak, že nepostačovaly ani k zajištění nejzákladnějších životních prostředků a za druhé v prvních třech letech účinnosti tohoto zákona mohla být čekací doba 150 týdnů na důchod získána až v polovině roku 1929. Přitom penze vyplácené státním zaměstnancům byly v této době až několikanásobně vyšší. Z toho vyplývala nespokojenost dělnictva s tímto zákonem na straně jedné a snaha vládnoucí třídy (zejména zaměstnavatelů) o snížení pojistného na straně druhé. To vedlo k jednáním, při kterých se prosadily některé zlepšovací návrhy odborné komise Ústřední sociální pojišťovny, jejímž výsledkem byla první novela.²² Ta přinesla jak zhoršení (horší pozice zastoupení dělníků ve správě nemocenských pojišťoven), tak i zlepšení (zavedení vyšší fakultativní dávky pro bezmocnost, aj.). Další novela²³ reflektovala hospodářskou krizi, která přivedla nemocenské pojišťovny do špatné finanční situace. To se projevilo na nedostatečné výši dělnických důchodů. Již zmíněná novela sice zhoršila nemocenské pojištění, ale také naopak zlepšila pozici v nárocích z invalidního a starobního pojištění.

Ačkoliv Ústřední sociální pojišťovna prováděla invalidní a starobní pojištění dělníků, byly vytvořeny zvláštní fondy (Invalidní a starobní fond

²¹ „Náhrada v penězích, vyplácená jednou provždy, zpravidla místo pravidelných platů“ podle internetové jazykové příručky Ústavu pro jazyk český akademie věd ČR, v. v. i.

²² Předpis č. 184/1928 Sb. z. a n.

²³ Vládní nařízení č. 112/1934 Sb.

československých státních drah, Invalidní a starobní fond zaměstnanců československé pošty, aj.) pro některé skupiny dělníků. Tyto speciální fondy prováděly pojištění svých členů na základě stejného zákona jako Ústřední sociální pojišťovna.²⁴

Tento zákon však vyloučil z pojištění velkou skupinu osob, které v den jeho účinnosti (1. 7. 1926) bylo šedesát let nebo více nebo začaly pracovat po dovršení šedesáti let věku. O ty mělo být postaráno samostatným zákonem formou státního zaopatření. Reálně však tato problematika zůstávala nevyřešena, neboť v platnost vstoupil pouze zákon č. 221/1924 Sb.²⁵ To se změnilo až v roce 1929, kdy byly novým zákonem²⁶ zavedeny státní starobní podpory, které se přiznávaly československým státním příslušníkům z řad zaměstnanců a i z řad samostatně výdělečně činných (ty však museli splnit zákonem stanovené podmínky, tj. dovršení šedesátého pátého roku života, byt nemajetní a neschopni si vydělávat). Podpora byla ve výši 600 Kč ročně pro jednotlivce a 300 Kč ročně a pro každou osobu žijící ve společné domácnosti. Podpora 500 Kč připadala osobám vyžadující stále obsluhy a péče pro jejich zdravotní stav, i když žily ve společné domácnosti.

Další důležité vydané zákony byly zákon o nemocenském pojištění veřejných zaměstnanců²⁷ a zákon o pojištění osob samostatně hospodařících pro případ invalidity a stáří²⁸ (ten však nikdy nenabyl účinnosti). Legislativní vývoj v době za první republiky se dotkl všech odvětví tehdejšího sociálního pojištění, ať už šlo o novelizace nebo nově vydané právní předpisy. Skoro všechny právní úpravy sociálního pojištění platné u nás se rozšířily také na Slovensko.

Za okupace se sociální pojištění značně proměňovalo. Musely se reflektovat tehdejší hospodářské, politické, sociální a měnové poměry. K žádnému významnějšímu zlepšení však nedošlo. Upraveno bylo jen nemocenské pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách²⁹, pojištění hornické³⁰ a nemocenské, invalidní a starobní pojištění dělnické³¹. Válečné období se u nás projevilo hlavně velkým nárůstem nákladů na dávky pro dělnické pojištění. Rostl počet důchodů a projevila se zde i zákonná úprava dávek, vzhledem k tomu že

²⁴ Zákon č. 22/1924 Sb., o invalidním a starobním pojištění dělnickém

²⁵ Zákon č. 221/1924 Sb., o invalidním a starobním pojištění zaměstnanců

²⁶ Zákon č. 43/1929 Sb., o státních starobních podporách

²⁷ Zákon č. 221/1925 Sb., o nemocenském pojištění veřejných zaměstnanců

²⁸ Zákon č. 148/1925 Sb., o pojištění osob samostatně hospodařících pro případ invalidity a stáří

²⁹ Vládní nařízení č. 365/1941 Sb.

³⁰ Vládní nařízení č. 70/1943 Sb. a vládní nařízení č. 346/1944 Sb.

³¹ Vyhláška č. 12/1945 Sb.

dělnické důchody byly nízké, tudíž to bylo nutno reflektovat zde více, než v ostatních odvětví pojištění. Podobná situace byla na Slovensku, náklady na dávky z dělnického pojištění zde také rostly mnohem více než v ostatních odvětví, a to v letech 1946 a 1947 dokonce víc než v českých zemích.

Z toho všeho vyplývá, že úroveň sociálního zabezpečení u nás v době předmnichovské byla slabá, s výjimkou některých zvýhodňovaných skupin (státní a veřejní zaměstnanci). Sociální zabezpečení vycházelo ze zákonů dřívějších a sociální pojištění se vztahovalo jen na část obyvatelstva, a přesto bylo zcela nedostačující. Díky tomu zde i nadále existovala veřejná chudinská péče, spočívající na domovských obcích (které budovaly chudobince, starobince, sirotčince, azyly a jiné podobné instituce) a na podobných zařízeních vytvářených okresy i státem. Tuto péči doprovázely i peněžní a naturální dávky. Přestože stát se v této oblasti zapojoval čím dál tím více, stále zde byla organizační i věcná nejednotnost, což vedlo především k tomu, že tato péče byla na nízké úrovni a nadále jí zůstával charitativní charakter. Působila zde i spousta spolků a dobrovolných organizací, ať už charitativní nebo církevní (např. Československý červený kříž). Činnost těchto organizací částečně podporoval stát, tudíž některé z nich měly tzv. poloveřejný charakter. Vznik a vývoj dělnického důchodového pojištění, dokončený až v únoru 1948 schválením zákona o národním pojištění³² je jen důkazem boje a vítězství dělnické třídy. Samozřejmě nešlo o boj lehký, neboť buržoazie na straně druhé se snažila omezit i ty minimální nároky, které doposud dělnická třída měla. Proto se dělníci nesnažili jenom o zlepšení svých podmínek, ale bojovali i za to, aby se jejich prozatímní podmínky alespoň nezhoršovaly. Toho také nakonec dosáhli po roce 1945 a to zejména uzákoněním národního pojištění³³, čímž získali nárok na důchody za stejných podmínek a ve stejné výši jako ostatní zaměstnanci.³⁴

2.2.4. Vývoj sociálního zabezpečení v letech 1949 – 1989

Po roce 1948 se naše sociální zákonodárství značně změnilo. Opouštělo se od pojišťovacího principu a začaly se přijímat nové předpisy vycházející ze sovětských zkušeností. Stát začal přebírat péči o občany jako výraz ideologie redistributivního pojetí socialismu. Jinými slovy přešlo se od systému sociálního

³² Zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění

³³ již zmíněný zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění

³⁴ KALENSKÁ, M. a kol. Československé právo sociálního zabezpečení, str. 47 - 52

pojištění k systému sociálního zabezpečení. Jak již bylo řečeno nové právní předpisy vznikající u nás, měly svůj silný vzor v těch sovětských, ačkoliv ty se vyvíjely v zcela jiných podmínkách, než probíhal vývoj československého sociálního zákonodárství. V roce 1950 bylo znárodněno zdravotnictví a rok na to byla převedena správa nemocenského pojištění na Revoluční odborové hnutí.

Celkem došlo k několika reformám sociálního zabezpečení. První reforma v roce 1956. Byl přijat zákon o nemocenském pojištění zaměstnanců³⁵, který ačkoliv prošel mnoha změnami a doplňky je platný dodnes, a zákon o sociálním zabezpečení³⁶. Formou vládních nařízení došlo k pojištění členů výrobních družstev, družstevních rolníků a osob samostatně hospodařících a to pro případ jejich staří, invalidity, či pro případ ztráty živitele. Těmito právními předpisy se zvyšoval nejen počet lidí, kteří byli důchodově zabezpečeni, ale i výrazně vzrostly náklady na poskytování sociálního zabezpečení. Druhá reforma sociálního zabezpečení z roku 1964 byla realizována zákonem o sociálním zabezpečení³⁷ a zákonem o sociálním zabezpečení družstevních rolníků³⁸. Vzhledem k nepříznivému ekonomickému vývoji a také díky nepřilíš efektivnímu hospodářství došlo k poklesu úrovně důchodového zabezpečení. Další méně rozsáhlá reforma sociálního zabezpečení se uskutečnila v 70. letech, prostřednictvím zákona o sociálním zabezpečení³⁹. Rozvinulo se zabezpečení rodin s dětmi, dochází k přijímání opatření podporující porodnost s cílem zvýšit počet narozených dětí a ovlivnit tak populační vývoj. Tím se vláda pokoušela zapůsobit příznivým dojmem alespoň na některou část obyvatelstva. Avšak selhávající hospodářský vývoj v 80. letech toto „měkké“ pokračování sociální politiky již nepřipouštěl. Až s nástupem Michaila Gorbačova, poté co se v roce 1985 dostal k moci v tehdejším Sovětském svazu, se začal stát opět prostřednictvím sociální politiky snažit o přízeň obyvatelstva. Došlo k přijetí zákona o sociálním zabezpečení⁴⁰, který v jistých částech platí doposud.⁴¹

³⁵ Zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců

³⁶ Zákon č. 55/1956 Sb., o sociálním zabezpečení

³⁷ Zákon č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení

³⁸ Zákon č. 103/1964 Sb., o sociálním zabezpečení družstevních rolníků

³⁹ Zákon č. 121/1978 Sb., o sociálním zabezpečení

⁴⁰ Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení

⁴¹ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení, str. 24 - 25

2.2.5. Vývoj sociálního zabezpečení po roce 1989

Krátce po listopadu 1989 byla zřejmá nezbytnost reformy systému sociálního zabezpečení. Ačkoliv byl dosavadní systém v některých svých částech na dobré úrovni (zejména co se péče o rodiny s dětmi, týče), byly zde stále oblasti, které zaostávaly a měly řadu nedostatků. Systém byl zbytečně finančně náročný, vykazoval rysy nespravedlnosti (institut osobních důchodů), byl velice těžkopádný a svým způsobem i zaostalý. Všechny tyto důvody vedly k tomu, že spolu s reformou ekonomickou musela být učiněna i reforma sociální. Její cíl byl následující, obdobně jako v ostatních zemích střední a východní Evropy, poznamenaných sovětským režimem, zde muselo dojít k přechodu od sociálního zabezpečení k sociálnímu pojištění.

Jedno z prvních opatření zrušilo preference v důchodovém systému (zejména osobní důchody) a odstranilo nespravedlivé znevýhodňování osob samostatně výdělečně činných. Poté došlo k odebrání nemocenského pojištění ze správy odborů a k jeho sjednocení s důchodovým pojištěním v rámci České správy sociálního zabezpečení a k pravidelné indexaci důchodů.

Průběh sociální reformy v České republice můžeme rozdělit do tří fází.

V první fázi (probíhající od konce roku 1989 až do roku 1992) došlo k vypracování konceptu záchranné sociální sítě, který byl plně zajištěn právními instituty (zejména pak minimální mzdou a životním minimem).

Druhá fáze (začala po vzniku samostatné České republiky v roce 1993) reflektovala v našem sociálním zabezpečení objevující se neoliberální tendence. Zavedlo se pojistné jako zvláštní platby mimo daňový systém a v roce 1995 byly přijaty dva velmi důležité zákony. Zákon o důchodovém pojištění⁴² a zákon o státní sociální podpoře⁴³.

O poslední fázi lze hovořit v souvislosti s nástupem sociálnědemokratické vlády (od poloviny roku 1998) a vyznačuje se novelizováním významných právních předpisů. Také se začíná pracovat na reformě důchodového systému.

V roce 1994 bylo zákonem o penzijním připojištění se státním příspěvkem⁴⁴ zavedeno penzijní připojištění se státním příspěvkem jako doplňkový důchodový systém. Dále v roce 1997 došlo k přijetí zákona o veřejném zdravotním pojištění⁴⁵. Na přelomu dvacátého a dvacátého prvního století dochází

⁴² Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

⁴³ Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře

⁴⁴ Zákon č. 42/1994 Sb., o penzijním připojištění se státním příspěvkem

⁴⁵ Zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění

v oblasti sociálního zabezpečení k rozsáhlé aktivní legislativní činnosti, mění se věci jak z oblasti státní sociální politiky, tak důchodové pojištění i nemocenské pojištění. Stále více je zdůrazňovaná potřeba důchodové reformy a to především kvůli demografickému vývoji. Průměrný věk se zvyšuje a naopak porodnost klesá, tudíž dochází k nárůstu počtu osob v postproduktivním věku a počet osob ve věku produktivním se snižuje. Přesto však reformní kroky (prováděné v letech 1997 – 2002) nejsou dostačující a zásadní problémy důchodového pojištění neřeší. Penzijní pojištění pro zaměstnance u nás zatím neexistuje a realizace důchodové reformy pokračuje nadále.

Shrňme si pár nejvýznamnějších změn v oblasti důchodového pojištění, ke kterým došlo. Nadále se zvyšuje důchodový věk, a to s hranicí 62 (u žen podle počtu vychovaných dětí, rozmezí kdy mohou do důchodu odejít je zde od 62 až do 64 let) až 65 (u mužů a žen, které nevychovaly žádné dítě) let u osob narozených po roce 1986. Zároveň se doba pojištění potřebná pro vznik nároku na starobní důchod stále prodlužuje a to z 25 let až na 35 let u těch, kteří dosáhnou důchodového věku po roce 2018. Výčet náhradních dob pojištění se zmenšuje. Rovněž v roce 2010 došlo k novému vymezení invalidity a dřívější plný invalidní důchod a částečný invalidní důchod nahrazuje třístupňový invalidní důchod odvíjející se podle závislosti na poklesu pracovní schopnosti pojištěnce. „Pojištěnec je invalidní, jestliže z důvodů nepříznivého zdravotního stavu nastal pokles jeho pracovní schopnosti nejméně o 35%.“⁴⁶ Změnami také prošlo nemocenské pojištění, kde do 31. 12. 2008 existovaly dva platné zákony (zákon o nemocenském pojištění zaměstnanců⁴⁷ a zákon o nemocenském pojištění⁴⁸, jenž nabyl účinnosti až 1. ledna 2009).

Poprvé taky bylo zákonem samostatně upraveno úrazové pojištění⁴⁹, jehož účinnost ale byla opakovaně odložena až na 1. leden 2014. Zásadně se změnila i oblast sociální péče a to zákonem o sociálních službách⁵⁰, zákonem o pomoci v hmotné nouzi⁵¹ a zákonem o životním a existenčním minimu⁵². S příchodem liberální vlády k moci v roce 2006 se začala zdůrazňovat nutnost reformy veřejných financí, jejímž důsledkem bylo přijetí zákona o stabilizaci veřejného

⁴⁶ Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

⁴⁷ Zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců

⁴⁸ Zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění

⁴⁹ Zákon č. 266/2006 Sb., o úrazovém pojištění

⁵⁰ Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

⁵¹ Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi

⁵² Zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu

rozpočtu⁵³, který kromě novelizace v oblasti daňové přinesl i novelizaci pro oblast sociální a zdravotní. Zásadní jsou zejména změny, co se státní sociální politiky týče. Na podzim roku 2009 dochází k předložení návrhu zákona vládou, jehož cílem je v roce 2010 snížit mandatorní výdaje. S účinností od 1. ledna 2011 došlo prostřednictvím zákona č. 347/2010 Sb., k dalším úsporám v rámci oblasti státní sociální podpory (např. porodné je poskytováno jako dávka závislá na příjmu). V roce 2011 jsou také přijaty dva podstatné zákony z oblasti ochrany veřejného zdraví a to zákon o zdravotních službách a podmínkách jejího poskytování⁵⁴ a zákon o specifických zdravotních službách⁵⁵. Konečně po dlouhých diskuzích dochází k připravení a odsouhlasení důchodové reformy. Ta vstupuje v platnost od 1. ledna 2013 a přináší důchodový systém založený na třech pilířích.⁵⁶ Každý pilíř zvlášť bych chtěl podrobně probrat v následujících kapitolách.

⁵³ Zákon č. 261/2007 Sb., o stabilizaci veřejných rozpočtu

⁵⁴ Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejího poskytování

⁵⁵ Zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách

⁵⁶ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení, str. 25 - 26

3. Systém důchodového spoření v ČR (1. pilíř)

„Prvním pilířem je základní státní důchodový systém, který je všeobecný a povinný. Je upraven zákonem č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů.“⁵⁷

Základní všeobecný důchodový systém je prováděn ve třech alternativách. Prvně může být součástí sociální pomoci, založené na poskytování dávek jedincům, kteří jsou v situaci, která si to vyžaduje (tj. jsou v situaci hmotné nouze bez ohledu na věk, nebo jiné sociální události). K tomu, aby tomu tak mohlo být, je potřeba aby jedinci nemohli být schopni, v důsledku této sociální události, nebo vzhledem k jejich věku, získávat příjmy ze své práce. Tento způsob realizace důchodového systému nebývá považován za klasické důchodové zabezpečení. Druhý způsob bývá realizován systémem minimálních důchodů pro ty jedince, kteří na něj po splnění určitého kritéria, mají nárok. Tímto kritériem bývá nejčastěji dosažení určité věkové hranice. A poslední třetí způsob je pojistný systém (univerzální nebo zaměstnanecký), který se váže na placení příspěvků a má přesně stanovené dávky, odvíjející se od minulých příjmů⁵⁸

3.1. Základní znaky důchodového pojištění

Ve stručnosti bych rád nastínil znaky prvního pilíře. Jak už je řečeno výše, spoření v tomto pilíři je všeobecné, tudíž jsou do něj zařazeny všechny výdělečně činné osoby (je připuštěna existence určitého „vyvázání se“ z povinné účasti, tj. možnost takzvané „opt-outu“, kdy odvádíme část peněz místo do státního do soukromého sektoru, tedy do druhého pilíře).⁵⁹

Zároveň je i zde povinná účast všech, takže při splnění stanovených podmínek je systém povinný pro všechny ekonomicky aktivní osoby. Je tomu tak proto, aby se předešlo určitému „morálnímu hazardu“, tedy případu, kdy by se někteří méně zodpovědní občané rozhodli na důchod si nespořit, s tím že ty zodpovědnější, kteří si spoří, by to stejně nakonec z toho, co od nich bylo vybráno, zaplatí. Další důvod, proč tomu tak je, že kdyby stát na důchody vůbec nevybíral a nechal občany, ať se postarají sami o sebe, najdou se mnozí, kteří mohou být krátkozrací, na důchod si nenašetří a opět to skončí u toho, že se

⁵⁷ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení, str. 26

⁵⁸ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy, str. 54

⁵⁹ ŠULC, J. Alternativní reformy penzijního systému v České republice, str. 34

stanou přítěží pro stát i pro své zodpovědnější spoluobčany.⁶⁰ Na důchodové pojištění se platí předem dané pojistné.

Dále se zde uplatňuje princip jednotné úpravy, z čehož vyplývá, že pro jednotlivé skupiny pojištěnců (OSVČ, zaměstnanci, atd.) jsou platná jednotná pravidla nároku na důchody a jeho výpočtu.

Dávky jsou obligatorní, což znamená vznikající právní nárok na důchod z důchodového pojištění za splnění daných podmínek. Náš důchodový systém poskytuje náhradu příjmu v různých případech. Jsou jimi stáří (starobní důchod), invalidita (plný nebo částečný invalidní důchod) a úmrtí živitele (vdovský, vdovecký a sirotčí důchod). Každému typu se budu věnovat zvlášť níže.

Stát hraje významnou roli v důchodovém systému. Nejen že garantuje důchody z důchodového pojištění, ale také zajišťuje soudní ochranu, tím že se uplatňuje v rámci správního soudnictví přezkum rozhodnutí České správy sociálního zabezpečení.

Důležitá zásada je zásada sociální solidarity. Zjednodušeně řečeno, občané s vyššími příjmy podporují občany s nižšími příjmy. Projevuje se to ve způsobu stanovené výše důchodu, tj. osobní vyměřovací základ těch s vyššími příjmy se redukuje). Tato zásada solidarity se dále projevuje i tím (v tzv. sociální solidaritě mezi generacemi), že osoby ekonomicky aktivní podporují osoby ekonomicky neaktivní, neboť vybrané důchody se průběžně spotřebovávají právě k úhradě důchodů těch, co už nepracují a pobírají důchod. To se nazývá princip průběžného financování.

Poslední zásada, která by ale rozhodně neměla být opomenuta, je tzv. zásada dynamičnosti. Ta spočívá v tom, že části konstrukce výpočtu důchodu se každým rokem mění a upravují v návaznosti na ekonomický vývoj státu.⁶¹

3.2. Systém výměry důchodů

„Dávkové formule pro určení výše dávek jsou v jednotlivých systémech stanoveny různým způsobem, ale v zásadě se uplatňují dva typy dávkových (důchodových) konstrukcí“⁶² A to je jednosložková a dvousložková. U jednosložkové je výše dávky odvozena pouze z výše výdělku a doby zaměstnání (pojištění), dokonce i v některých systémech je stanovena jen jako jednotná dávka

⁶⁰ KREIDL, V. Reforma penzijního systému, str. 15

⁶¹ ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení, str. 71-72

⁶² GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy, str. 55

odvozující se z životního minima.⁶³ Dvousložková konstrukce je ta, v níž první složku tvoří základní výměra, jednotná pro všechny druhy důchodů a druhá složka je tvořena procentní výměrou, odvozenou podle doby zaměstnání pojištění a výše výdělku dosažené v rozhodném období před přiznáním důchodu.

Pojďme se blíže podívat na dvousložkovou konstrukci, neboť ta je ta která platí v našem důchodovém systému. Jak již bylo řečeno, skládá se ze dvou složek, tj. ze základní výměry a procentní výměry. Základní výměra představuje určitý stabilizační prvek v konstrukci důchodů a je určena pevnou částkou.⁶⁴ Na její vývoj se můžeme podívat v tabulce (viz příloha)⁶⁵. Naproti tomu je procentní výměra důchodu posuzována individuálně, protože závisí na délce doby pojištění a na výši výpočtového základu jedince. Minimálně je však stanovena na 770,- Kč měsíčně.⁶⁶

3.3. Nárok na důchod a jeho výplatu

Abychom mohli mít na důchod nárok, musíme splnit předem stanovené podmínky dané zákonem o důchodovém pojištění⁶⁷. Samozřejmě o důchod musíme zažádat. Nárok na důchod nám po uplynutí času nezanikne, ale nárok na jeho výplatu zaniká uplynutím lhůty tří let ode dne za období, za které nám měl důchod připadnout (tato lhůta stanovena zákonem č. 155/1995 Sb., se prodlužuje zákonem č. 189/2006 Sb. na lhůtu pěti letou s účinností od 1. 1. 2008). Pokud mluvíme o souběhu nároků na přímé důchody, myslíme tím, že jsou současně splněny podmínky nároků na výplatu starobního, plného invalidního nebo částečného invalidního důchodu a to ve stejné výši. V tom případě se vyplácí důchod, který si pojištěnec sám zvolil. Dnem úpravy pro výplatu souběhu důchodu zároveň zaniká nárok na ostatní důchody, které se nevyplácejí. Můžeme se také setkat s variantou souběhu důchodu přímého a nepřímého (pozůstalostního) důchodu. Tím se rozumí splnění podmínek pro vyplacení přímého důchodu a zároveň nároku na výplatu vdovského, nebo vdoveckého, nebo sirotčího důchodu. Zde se vyplácí nejvyšší důchod a to v plné výši a zároveň z ostatních důchodů se vyplácí polovina procentní výměry. Abychom určili, který

⁶³ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy, str. 55

⁶⁴ ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení str. 72

⁶⁵ Příloha 1

⁶⁶ § 33 odst. 2 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

⁶⁷ Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

důchod je nejvyšší musíme porovnat procentní výměry důchodů. U souběhu nároků na více důchodů připadá základní výměra pouze jednou.

Nárok na důchod není možné postoupit, ani dát do zástavy. Pokud dojde k smrti oprávněného po uplatnění nároku na dávku důchodového pojištění, vstupují do dalšího řízení o dávce a nabývají nárok na částky splatné do dne smrti oprávněného postupně manžel, případně manželka, děti a rodiče, žili-li s oprávněným v době jeho smrti ve společné domácnosti. Tato podmínka nemusí být splněna u dětí, kterým vzniká nárok na sirotčí důchod po zemřelém. Nároky, přecházející na výše jmenované nejsou předmětem dědictví. Tím se stanou až v případě, není-li těchto osob.

Nárok na důchod zaniká, odpadne-li podmínka tento nárok podmiňující (např. pokud pojištěnec již pozbyl invalidity a může se o sebe sám svou prací postarat). Setkáváme se také se situací, kdy zaniká nárok na výplatu důchodu. To znamená, že nárok na důchod trvá, nejsou však splněny podmínky pro jeho výplatu (např. ten kdo pobírá částečný invalidní důchod je výdělečně činný v zahraničí).

Vyplacení důchodů lze provádět několika způsoby. Jsou jimi: vyplácení v hotovosti každý měsíc prostřednictvím pošty k určitému dnu splatnosti, bezhotovostním převodem na účet osoby důchod pobírající, převodem na spořicí účet vedený Českou spořicí a.s., anebo hromadným seznamem v hotovosti do ústavu sociální péče, nebo jiné osobě zákonem určené.⁶⁸

3.4. Druhy důchodů a jejich nárok na ně

Rozlišujeme celkem tři typy důchodů. Jsou jimi důchod starobní, důchod invalidní (a to buďto částečný nebo plný) a důchod pozůstalostní (vdovský, vdovecký a sirotčí).

3.4.1. Starobní důchod

„Starobní důchod je základní dávkou důchodového pojištění, jejímž účelem je finančně zabezpečit pojištěnce v době po dovršení stanoveného věku, kdy se předpokládá snížení jeho schopností být výdělečně činný a tudíž prostřednictvím výdělečné činnosti zajistit všechny své potřeby. Do starobního důchodu se promítá délka doby důchodového pojištění a výše výdělku

⁶⁸ VACÍK, A. Sociální zabezpečení a péče, str. 73 - 74

dosahovaných v době trvání tohoto pojištění.⁶⁹ Z toho vyplývá, že jsou stanoveny dvě podmínky nároku pro starobní důchod, které musí být splněny současně: náležitá doba pojištění a dosažení stanoveného věkové hranice. Aktuální právní úprava zná tři kategorie starobního důchodu. Starobní důchod při dosažení určitého věku, Starobní důchod před dosažením určitého věku a to buďto s objektivní podmínkou, nebo bez objektivní podmínky.

Nárok na starobní důchod při dosažení určitého věku má pojištěnec, pokud získal nejméně 25 let zaměstnání a dosáhl důchodového věku. Pokud pojištěnec podmínky nesplnil, vzniká mu nárok na starobní důchod, pokud získal alespoň 15 let zaměstnání a má alespoň 65 let věku. Tato druhá varianta samozřejmě vzniká jen v případě, pokud nevznikl nárok na starobní důchod popsany ve variantě první.⁷⁰

„Starobní důchod před dosažením důchodového věku s objektivní podmínkou (také předčasný starobní důchod prvního typu) Zákonným ustanovením se zavádí možnost pro každého pojištěnce, který splní v něm stanovené objektivní podmínky, požádat o důchod dříve, než dosáhne důchodového věku. V praxi se hovoří o tzv. předčasném starobním důchodu“⁷¹ Na tento druh starobního důchodu má nárok ten, který splnil následující podmínky: získal dobu důchodového pojištění nejméně v délce 25 let a ke dni, od kterého má mít přiznaný starobní důchod, je poživatel částečného invalidního důchodu a zároveň, mu ke dni, ke kterému mu má být starobní důchod přiznán, chybí maximálně dva roky do dosažení důchodového věku. Druhou variantou je pokud pojištěnec získal dobu pojištění nejméně 25 let, pobíral plný invalidní důchod nepřetržitě po dobu alespoň pěti let a měl nárok na plný invalidní důchod, pobíraný po uvedené dobu, který zanikl a ke dni odnětí tohoto důchodu mu chybí maximálně pět let do dosažení důchodového věku. Pokud poživatel tohoto druhu starobního důchodu ke dni dovršení důchodového věku podá žádost o starobní důchod, odpadnou mu tím snížené procentní výměry. To se ale týká jen pojištěnců, splní-li se podmínky do konce roku 2006.

Starobní důchod před dosažením důchodového věku bez objektivní podmínky je druhým typem předčasného starobního důchodu. Podmínky, které musí žadatel o něj splnit, jsou následující. Musí získat dobu pojištění minimálně

⁶⁹ PŘIB, J., VOŘÍŠEK, V. Důchodové pojištění v České republice, str. 124

⁷⁰ PŘIB, J., VOŘÍŠEK, V. Důchodové pojištění v České republice, str. 125

⁷¹ ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení, str. 82

25 let a do dosažení důchodového věku ode dne, kdy se starobní důchod přiznává, mu chybí maximálně tři roky. Přiznáním tohoto typu předčasného důchodu se vylučuje nárok na starobní důchod při dosažení důchodového věku.⁷²

3.4.2. Invalidní důchod

„Pojištěnec má nárok na plný invalidní důchod, jestliže se stal plně invalidní a získal potřebnou dobu pojištění, pokud ke dni vzniku plné invalidity nesplnil podmínky nároku na starobní důchod.“⁷³ Doba pojištění je od rozmezí jednoho až pěti let, podle věku pojištěnce.⁷⁴ Další případ, kdy má pojištěnec nárok na plný invalidní důchod je pokud plná invalidita pojištěnce vznikla následkem pracovního úrazu nebo nemoci z povolání. V takovémto případě není vyžadovaná, aby zde nevznikl nárok na starobní důchod a jeho pobírání, ani nedosažení potřební doby pojištění. Plnou invaliditou se rozumí, pokud pojištěnci z důvodu dlouhodobého nepříznivého zdravotního stavu poklesla jeho schopnost soustavně výdělečné činnosti nejméně o 66%, anebo je schopen vykonávat soustavně výdělečnou činnost jen za zcela mimořádných podmínek.⁷⁵

Podmínky pobírání částečného invalidního důchodu jsou splněny, pokud se pojištěnec stal částečně invalidním a splnil potřebnou dobu pojištění, anebo částečná invalidita vznikla následkem pracovního úrazu. Pojmem částečná invalidita chápeme, že pojištěnci poklesla v důsledku nepříznivého zdravotního stavu schopnost soustavně výdělečné činnosti nejméně o 33%, nebo mu dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav značně ztěžuje obecné životní podmínky.⁷⁶

3.4.3. Vdovský a vdovecký a sirotčí důchod

Poslední sociální událost objevující se i v našem základním důchodovém systému je ztráta živitele. Jde o historicky nejstarší sociální událost, kterou musela společnost reflektovat, neboť v jejím důsledku vznikaly přeživším členům rodiny ekonomické potřeby. Sociální událostí tedy není pouze smrt živitele rodiny, ale i nepříznivé ekonomické následky, vznikající rodině v jejím důsledku. Ekonomické následky spojené se smrtí živitele rozlišujeme na jednorázové (spojení s přípravou pohřbu), krátkodobé (spojené s nezbytností přizpůsobení rodinného rozpočtu na

⁷² ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení, str. 82 - 84

⁷³ PŘIB, J., VOŘÍŠEK, V. Důchodové pojištění v České republice, str. 149

⁷⁴ PŘIB, J., VOŘÍŠEK, V. Důchodové pojištění v České republice, str. 151

⁷⁵ PŘIB, J., VOŘÍŠEK, V. Důchodové pojištění v České republice, str. 149

⁷⁶ ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení str. 87 - 88

ztrátu jednoho příjmu) a dlouhodobé (v důsledku ohrožení sociální existence pozůstalých, podstatným snížení jejich životní úrovně). Důchodový systém obvykle upravuje jen poslední ekonomický následek (dlouhodobé ohrožení sociální existence pozůstalé rodiny (manžele/manželky a děti). Ostatní ekonomické následky jsou upraveny v rámci subsystému sociálního zabezpečení (u nás například státní sociální podporou a sociální péčí).⁷⁷

Náležitosti vzniku nároku na vdovský, nebo vdovecký důchod jsou tyto: zemřelý manžel/manželka musel pobírat ke dni smrti starobní, plný invalidní nebo částečný invalidní důchod, anebo k tomuto dni splnil podmínku potřebné doby důchodového pojištění pro nárok na pobírání plného invalidního důchodu, nebo podmínky nároku na starobní důchod. Dále nárok vznikne, a to i bez splnění výše uvedených podmínek, pokud došlo k úmrtí následkem pracovního úrazu, nebo nemoci z povolání. Vdovský/vdovecký důchod náleží po dobu jednoho roku ode dne smrti manžela. Nárok na důchod může trvat i nadále, po uplynutí této doby, pokud vdova/vdovec splní některou z následujících podmínek. A to buďto pečuje o nezaopatřené dítě, pečuje o nezletilé dlouhodobě těžce zdravotně postižené dítě vyžadující mimořádnou péči, pečuje o zletilé dítě, které je převážně nebo úplně nemocné, a jiné.⁷⁸

Náležitosti vzniku nároku na sirotčí důchod jsou: nárok má nezaopatřené dítě, zemřel-li jeho rodič (osvojitel), anebo osoba, která převzala dítě do péče nahrazující péči rodičů a na kterou je dítě v době její smrti převážně odkázáno výživou, kterou nemohli ze závažných důvodů zajistit jeho rodiče.⁷⁹ Dále musel zemřelý rodič být poživitelem důchodu starobního, plného invalidního nebo částečného invalidního, nebo ke smrti splnit podmínky potřebné doby pojištění pro nárok na starobní důchod, nebo plný invalidní anebo zemřel následkem pracovního úrazu. Při nesplnění těchto podmínek nárok na sirotčí důchod nevznikne. Pokud jsou splněny podmínky nároku na sirotčí důchod po obou rodičích, může nezaopatřené dítě pobírat důchod po každém z nich. Nárok nevznikne po pěstounovi. Nárok dítěte na sirotčí důchod zaniká osvojením.⁸⁰

⁷⁷ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy, str. 154

⁷⁸ PŘIB, J., VOŘÍŠEK, V. Důchodové pojištění v České republice, str. 165 - 166

⁷⁹ PŘIB, J., VOŘÍŠEK, V. Důchodové pojištění v České republice, str. 174

⁸⁰ ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení str. 92

4. Právní úprava systému důchodového spoření (2. pilíř)

„V rámci důchodové reformy v ČR se zavedl tzv. II pilíř, který je postaven na fondovém financování (= báze kolektivního investování) a jde o tzv. dobrovolný opt-out, tj. dobrovolné vyvázání se ze státního důchodového systému ve výši 3 % z hrubé mzdy (na úkor odváděného důchodového pojištění do I. pilíře) za podmínky že účastník k těmto 3 % přidá další 2 % ze svého hrubého příjmu. V rámci důchodové reformy tak nebudou 3 % odváděny do státního pilíře (tzv. I pilíř), ale do soukromých důchodových fondů, které fungují na principu kolektivního investování a jsou spravovány soukromou penzijní společností.“⁸¹ Vlastně jde tedy o to, že se občanovi na základě dobrovolnosti zvedne sazba důchodového pojištění z 28 % na 30 % (2% si musí přidat sám). Dále pokud se občan rozhodne do II. pilíře vstoupit (jak bylo řečeno výše je to založeno na principu dobrovolnosti), nebude z něj už moci později vystoupit (jedná se tedy o rozhodnutí nevratné).⁸²

Zákon o důchodovém spoření⁸³ zavádí již výše zmíněný systém tzv. opt-outu, jako fondový spořicí systém, do kterého může dobrovolně vstoupit osoba od 18 do 35 let věku (prvních 6 měsíců od účinnosti tohoto zákona neplatila hranice 35 let) bez možnosti následně vystoupit. Účast trvá až do dne úmrtí účastníka, anebo do dne uzavření smlouvy o pojištění důchodů, uzavřené mezi účastníkem a pojišťovnou. Smlouvu o pojištění důchodů možno uzavřít a nároky čerpat, až poté co je přiznaný starobní důchod z důchodového pojištění.

4.1. Penzijní společnost a důchodové fondy

Penzijní společnost je společnost, která k tomu aby mohla vykonávat svou činnost, potřebuje povolení od České národní banky (seznam společností, které takové povolení mají je v příloze⁸⁴). Je povinna vést pro každého svého účastníka tzv. osobní důchodový účet, na kterém eviduje prostředky účastníka a je důchodové jednotky v jednotlivých důchodových fondech. Tento účet se skládá ze dvou částí: z peněžního a majetkového podúčtu (na něm je evidován počet důchodových jednotek a její současná reálná hodnota. Všechny majetek a závazky plynoucí z hospodaření s majetkem v důchodovém fondu se oceňují reálnou

⁸¹ VOPÁTEK, J. Důchodové spoření (Opt-out) v ČR od 1. Ledna 2013

⁸² VOPÁTEK, J. Důchodové spoření (Opt-out) v ČR od 1. Ledna 2013

⁸³ Zákon č. 426/2011 Sb., o důchodovém spoření

⁸⁴ Příloha 2

hodnotou (= aktuální reálná hodnota cenných papírů v daném časovém okamžiku).⁸⁵

Na základě zákona o důchodovém spoření je penzijní společnost povinna vytvořit čtyři důchodové fondy. Jsou jimi důchodový fond státních dluhopisů, konzervativní důchodový fond, vyvážený důchodový fond a dynamický důchodový fond. Pojd'me si teď ve zkratce popsat každý z nich.

Důchodový fond státních dluhopisů je nejkonzervativnější fond, který investuje pouze do dluhopisů, nástrojů peněžního trhu a vkladů. Má dané limity kolik může/musí investovat. Poplatky má nejnižší ze všech fondů a to pouze 0,3 % z naspořené částky ročně a zároveň nemá žádné poplatky ze zhodnocení naspořené částky.

Konzervativní důchodový fond, který se také hodí nejvíce pro opatrné investory. Soustředí se pouze na konzervativní a jisté investice, z oblasti dluhopisů, nástrojů peněžního trhu, cenných papírů vydávaných podílovým fondem a do vkladů. I zde je daný limit stanovený na max. 30 % hodnoty svého majetku, který může investovat do dluhopisu nebo obdobných cenných papírů představující právo na splacení dlužné částky. Poplatky tohoto fondu jsou 0,4 % z naspořené částky a 10 % ze zhodnocení investice.

Vyvážený důchodový fond je už pro investory co se nebojí riskovat. Investuje pouze do investičních nástrojů a vkladů, příslušných akcií daných zákonem. Taktéž má dané limity a to, že do akcií nebo obdobných cenných papírů může investovat nanejvýš 40 % hodnoty svého majetku. Poplatky jsou 0,5 % z naspořené částky a 10 % ze zhodnocení investice.

Poslední fond je nazývaný dynamický důchodový fond a už z názvu můžeme dovodit, že jde o fond snažící se zaujmout ty neprogresivnější investory. Investuje do investičních nástrojů a vkladů, cenných papírů daných zákonem. Tento fond má limit 80 % hodnoty svého majetku, který může investovat do již zmíněného. Základní poplatky jsou zde 0,6 % z naspořené částky a 10 % ze zhodnocení investice.⁸⁶

4.2. Typy dávek z důchodového spoření

Dávky z důchodového spoření lze čerpat pouze na základě smlouvy o pojištění (uzavřené mezi účastníkem a pojišťovnou), jenž si účastník v okamžiku

⁸⁵ VOPÁTEK, J. Důchodové spoření (Opt-out) v ČR od 1. Ledna 2013

⁸⁶ Zákon č. 426/2011 Sb., o důchodovém spoření

čerpání sám vybere. Účastník má na základě uzavřené smlouvy na výběr z tří druhů čerpání. První způsob je čerpání ve formě doživotního starobního důchodu, kdy ale nárok na tuto dávku má pouze účastník. Druhý způsob je čerpání ve formě doživotního starobního důchodu se sjednanou výplatou pozůstalostního důchodu po dobu tří let, kdy nárok na tuto dávku má účastník a po dobu již zmíněných tří let ode dne jeho úmrtí i osoba určená v pojistné smlouvě o pojištění důchodů (lze takto určit jen jednu osobu, avšak účastník může to, kdo to je, měnit). Vyplácený důchod po účastníkově úmrtí musí mít stejnou výši jako by byl účastníkovi starobní důchod, kdyby stále žil. Třetí a poslední způsob je formou starobního důchodu na dvacet let, kdy nárok na tuto dávku má pouze účastník a to po dobu dvaceti let ode dne zahájení výplaty důchodu. Pokud ale dojde k úmrtí účastníka před skončením dne splatnosti (to je po již zmíněných dvaceti letech) se kapitálová hodnota pojištění stává předmětem dědictví nebo sirotčím důchodem po dobu pěti let (na ten má však nárok jen nezletilý).⁸⁷

⁸⁷ VOPÁTEK, J. Důchodové spoření (Opt-out) v ČR od 1. Ledna 2013

5. Doplnkové penzijní spoření (3. pilíř)

V rámci důchodové reformy, v ČR spuštěné od 1. ledna 2013 došlo také ke změnám ve III. pilíři, do té doby reprezentovaným penzijním připojištěním se státním příspěvkem. Účastníci, kteří doposud byli členy penzijního připojištění se státním příspěvkem, přešli do nově vytvořeného tzv. transformované fondu. Nový účastníci mohli od 1. ledna 2013 vstupovat do nového doplňkového penzijního spoření. To vše na základě zákona o doplňkovém penzijním připojištění⁸⁸. Účastník tohoto produktu, který je podporován státem ve formě státního příspěvku (činitel až 2760 Kč za rok), může mít pouze jednu smlouvu. Výhodou je i možnost snížit si základ daně a ušetřit tak na dani z příjmu (až 1800 Kč za rok).

Od penzijního připojištění se státním příspěvkem (respektive od transformovaného fondu) se doplňkové spoření liší tím, že je realizován na principu kolektivního investování a tudíž veškeré riziko z toho vyplývající, v případě poklesu reálné hodnoty cenných papírů je tak plně přeneseno na účastníka (tudíž zde není záruka nezáporného zhodnocení, která byla u penzijního připojištění se státním příspěvkem). Ten si však i sám může určit (a v budoucnu i podle libosti měnit) investiční strategii do tzv. účastnických fondů a to podle míry rizika, kterou je ochotný postoupit.

Účastnický fond je reprezentován konzervativním fondem, který jsou penzijní společnosti povinny vytvářet a slouží především účastníkům, kteří chtějí postupovat minimální riziko. Investuje zejména do státních dluhopisů zemí OECD⁸⁹, korporátních dluhopisů, dluhových cenných papírů renomovaných mezinárodních finančních institucí a také i do nástrojů peněžního trhu. Penzijní společnosti mohou vytvářet i ostatní účastnické fondy a to na základě povolení České národní banky.

5.1. Hospodaření penzijní společnosti

Penzijní fondy také mají vždy nárok na úplatu hrazenou z majetku v účastnickém fondu (její výše je vždy stanovena ve statutu účastnického fondu). Tvoří jí úplata za hospodaření s majetkem v účastnických fondech a úplata za zhodnocení majetku v účastnických fondech. U úplaty za hospodaření s majetkem

⁸⁸ Zákon č. 427/2011 Sb., o doplňkovém penzijním připojištění

⁸⁹ Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj

v účastnických fondech ji činí maximálně 0,4 % (u konzervativního fondu) nebo maximálně 0,8 % (u ostatních účastnických fondů) z průměrné roční hodnoty fondového vlastního kapitálu v účastnickém fondu. Úplata se snižuje o výdaje na nákup, prodej a držení cenných papírů vydaných fondem kolektivního investování. U úplaty za zhodnocení majetku v účastnických fondech činí maximálně 10 % z rozdílu průměrné roční hodnoty penzijní jednotky v příslušném období a nejvyšší průměrné roční hodnoty penzijní jednotky v letech předcházejících příslušnému období od vzniku účastnického fondu vynásobené průměrným ročním počtem penzijních jednotek. Z úplaty se pokryjí všechny náklady penzijní společnosti, které jí vznikají v souvislosti s jejím podnikáním v doplňkovém penzijním spoření vůči třetím osobám.

Penzijní fond má dále odměnu za nabízení a zprostředkování doplňkového penzijního spoření a ta činí maximálně 3,5 % průměrné mzdy a to platí, i pokud je sjednaná změna smlouvy. Mezi poplatky, které platí účastník fondu je například poplatek za změnu investiční strategie maximálně do výše 500 Kč (pokud ale účastník mění strategii jednou za kalendářní rok, tak tento poplatek neplatí) a poplatek za převedení svých prostředků na základě žádosti k jiné penzijní společnosti. Tento převod je zpoplatněn maximálně 800 Kč (pokud tak účastník učiní po více než pěti letech trvání spořicí doby u téže penzijní společnosti, tak tento poplatek neplatí).

„Veškerý majetek účastníka je v příslušném fondu evidován v podobě tzv. penzijních jednotek, kdy hodnota penzijní jednotky je plně závislá na reálné hodnotě majetku fondu, tj. na reálné hodnotě cenných papírů, které jsou součástí daného penzijního fondu. Penzijní jednotka tak představuje nejmenší podíl na majetku v účastnickém fondu a stanoví se s přesností na čtyři desetinná místa. Penzijní jednotka není cenným papírem ve smyslu podílového listu (vydává podílový fond), se kterým jsou spojena práva a povinnosti podílníků. Aktuální hodnota penzijní jednotky se stanoví podle jako hodnota fondového vlastního kapitálu účastnického fondu, ve kterém se zohlední odpovídající část standartních nákladů ovlivňujících fondový vlastní kapitál účastnického fondu, kde dni stanovení aktuální hodnoty penzijní jednotky dělené počtem všech penzijních jednotek evidovaných na osobních penzijních účtech všech účastníků ke vztahu k tomuto účastnickému fondu.“⁹⁰ Z toho vyplývá, že hodnota penzijní jednotky se bude průběhem času měnit a to v závislosti na skutečné hodnotě těch cenných

⁹⁰ VOPÁTEK, J. Doplňkové penzijní spoření v ČR

papírů, do níž příslušný účastnický fond bude umisťovat prostředky jednotlivých účastníků.

5.2. Výplata dávek z doplňkového penzijního spoření

Výplata dávek z doplňkového penzijního spoření může probíhat jedním z následujících způsobů. Dávku si může účastník nechat vyplácet buďto přímo penzijní společností z účastnického fondu anebo si může účastník nechat prostředky převést do pojišťovny, u které si následně zakoupí danou penzi.

Pokud se jedná o vyplacení přímo penzijní společností z účastnického fondu, může jít o starobní penzi nebo starobní penzi na určenou dobu, anebo o jednorázové vyrovnání, anebo o odbytné.

U starobní nebo invalidní penze na určitou dobu se dané penze vyplácejí buďto ve splátkách v určené výši (nebo určeném počtu splátek) a to tak, aby předpokládaná doba výplaty trvala nejméně tři roky. Aby mohl vzniknout nárok na invalidní penzi, musí zde být hlavně přiznání invalidního důchodu pro invaliditu třetího stupně z důchodového pojištění podle zákona o důchodovém pojištění⁹¹. I zde existují výjimky, kdy doba výplaty penze nemusí trvat nejméně tři roky, ale může trvat i roky dva a to pokud jednotlivá splátka dosahuje alespoň 30 % výše průměrné mzdy dané MPSV, výplata splátek bude sjednaná v neklesající výši a dávka bude vyplácená měsíčně, ale bez možnosti jejího přerušování nebo pozastavení a bude rozvržena tak, aby skončila nejdříve dosažením důchodového věku příjemce, který potřebuje pro vznik nároku na starobní důchod.

Pokud se jedná o jednorázové vyrovnání, musí účastník splnit tyto podmínky: dosáhnout věku potřebného pro vznik nároku na starobní důchod a současně musí spořicí doba trvat nejméně šedesát kalendářních měsíců (smlouva o doplňkovém penzijním spoření může stanovit dobu delší, nepřesahující sto dvacet kalendářních měsíců). Možnost jednorázového vyrovnání lze zkombinovat s jednou z dávek: starobní penze na určenou dobu, úhrada jednorázového pojistného pro doživotní penzi, anebo úhrada jednorázového pojistného pro penzi na přesně stanovenou dobu a přesně stanovenou výši důchodu.

⁹¹ Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

Poslední varianta, při které vyplácí dávky přímo penzijní společnost z účastnického fondu je odbytné. Jestliže mluvíme o odbytném, musí být splněny následující kritéria. Doba spoření aspoň dvacet čtyři kalendářních měsíců, bez převodu prostředků účastníka k jiné penzijní společnosti. Účastník přichází o nárok na poskytnuté státní příspěvky, vracející se zpět do státního rozpočtu.

Jestliže si účastník zvolí způsob, při kterém si své prostředky převede do pojišťovny a u té zakoupí danou penzi, může se jednat o úhradu jednorázového pojistného pro doživotní penzi, nebo o úhradu jednorázového pojistného pro penzi na přesně stanovenou dobu, u které je přesně stanovená výše důchodu. Doživotní penze je vyplácena v pravidelných splátkách a to v neklesající výši.⁹²

5.3. Nárok na dávky

Nárok na dávky výše zmíněné (tj. na starobní penzi na určenou dobu, na úhradu jednorázového pojistného pro doživotní penzi, nebo jednorázového pojistného pro penzi na přesně stanovenou dobu s přesně stanovenou výší důchodu) má účastník nárok, pokud dosáhne věku, který je o pět let nižší než věk potřebný pro vznik nároku na starobní důchod, stanovený § 32 zákonem o důchodovém pojištění⁹³ a zároveň spořicí doba trvala nejméně šedesát kalendářních měsíců (jak již bylo řečeno, může být i delší, ale nesmí přesáhnout sto dvacet kalendářních měsíců)

5.4. Předdůchod

Ačkoliv pojem předdůchod není takto legislativně znám, jedná se o mechanismus dávky, který byl vytvořen, aby pomohl osobám ve věku blízkém věku důchodovému řešit v tíživých životních situacích finanční zabezpečení. Samozřejmě musí splnit zákonné podmínky pro získání předdůchodu.

Většinou se totiž jedná o období, kdy je pro dané osoby obtížné uplatnit se na trhu práce v důsledku svého pokročilého věku. Proto je nezbytné zabezpečit takové osoby, aby měli možnost čerpat penze ze systému doplňkového penzijního spoření ještě před dosažením důchodového věku. Současně je cílem zajistit, aby pobírání těchto dávek nemělo negativní vliv na veřejné zdravotní pojištění těchto osob a na výši jejich důchodových dávek z I. pilíře, na které mají nárok. Proto je

⁹² VOPÁTEK, J. Doplňkové penzijní spoření v ČR

⁹³ Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

doba pobírání předdůchodu brána jako náhradní doba pojištění podle zákona o důchodovém pojištění⁹⁴, čímž se negativnímu dopadu zabrání. Současně bude uvedená osoba patřit mezi tzv. státní pojištěnce (z pohledu zdravotního pojištění). To sice bude vytvářet vyšší nároky na výdaje státního rozpočtu, ale nicméně na straně druhé tu odpadnou finanční nároky způsobené nárokem na dávky v podobě podpory v nezaměstnanosti, či na dávky v hmotné nouzi, na které by osoba nepobírající předdůchod měla nárok. Taktéž by mohla začít čerpat předčasný starobní důchod z I. pilíře, což by vedlo k předčasnému tlaku na výdaje na důchodový účet. A nakonec, ve všech těchto případech, by tato osoba také patřila z pohledu zdravotního pojištění mezi státní pojištěnce a stát by za ní také musel hradit zdravotní pojištění.

5.5. Investiční autopilot

Další z nových pojmů, který zavedl III. pilíř důchodové reformy. Můžeme jej taky nazývat relokací portfolia, anebo investiční brzdou. Funguje na principu, že penzijní společnost převede prostředky účastníka do povinného konzervativního fondu a to nejpozději pět let před vznikem nároku na dávky. Velice klíčové v tomto případě je to jaký bude kurz penzijní jednotky v případě prodeje daného účastnického fondu na straně jedné a na straně druhé, jaký bude kurz penzijní jednotky v případě jejího nákupu v rámci nového účastnického fondu. Penzijní společnost o těchto skutečnostech musí písemně informovat účastníka a to nejpozději šedesát dnů před dnem převodu jeho prostředků. Dále ho informuje o možnosti převést jeho prostředky do jiného účastnického fondu a o tom, jaké rizika jsou spojená s tímto rozhodnutím. Účastník může písemně požádat penzijní společnost, aby byly jeho prostředky převedeny do jiného účastnického fondu, anebo aby jeho prostředky nebyly převedeny vůbec. Společnost jeho žádosti pokaždé vyhoví.⁹⁵

⁹⁴ Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

⁹⁵ VOPÁTEK, J. Doplnkové penzijní spoření v ČR

6. Zhodnocení důchodové reformy (současný stav penze)

V této kapitole zhodnotím to, co jsem popsal v předcházejících třech kapitolách o důchodové reformě jako celku. Stručně a objektivně zde popíši, jak funguje, načrtnu základní charakteristiku prvního pilíře a porovnam zde druhý a třetí pilíř, které by pro svou podobnost mohli být zaměňovány, proto se zaměřím hlavně na věci, co je od sebe odlišují.

Na tuto kapitolu také navážu v kapitole číslo osm (De lege ferenda), kde se pokusím předložit své návrhy na zlepšení a o popsání kladů a záporů důchodové reformy.

6.1. Důchodová reforma v ČR

Důchodová reforma u nás prodělala za poslední dobu mnoho změn. V současné době ji tvoří tři pilíře. Pojďme se podrobněji podívat na každý z nich.

6.1.1. Důchodového pojištění v ČR (I. pilíř důchodové reformy)

Systém důchodového pojištění je prvním pilířem důchodové reformy a je velmi odlišný od zbývajících dvou. První věc, kterou se liší, je povinnost účasti v něm a to, že se tudíž vztahuje na všechny výdělečně činné osoby u nás (samozřejmě, jak již bylo výše řečeno, může být odlišná míra, na kolik se pro ně vztahuje, osoby mohou přenést část svých odvodů v rámci tzv. „opt-outu“ do druhého pilíře). Dávky vyplácené ze systému důchodového pojištění jsou obligatorní, takže opět na ně mají nárok všichni, ale pouze jen v případě splnění zákonem daných podmínek. Tyto dávky se mohou uplatnit v různých případech. Jedná se buďto o případ stáří, nebo invalidity, anebo případ úmrtí živitele rodiny. Všechny tyto události mají pro osoby negativní ekonomický dopad, s kterým se jim stát prostřednictvím dávek snaží pomoci vyrovnat. Celý tento systém funguje na tzv. zásadě solidarity. Ve stručnosti řečeno, jde o to, že ty, co mají vyšší finanční příjem, podporují (ze solidarity) ty, jenž ho tak vysoký nemají. Od toho se také dále odvíjí další druh solidarity a to tzv. solidarita mezi generacemi. Ta spočívá na tom, že ti co jsou ekonomicky aktivní a vydělávají si, podporují ty, kteří už ekonomicky aktivní nejsou (z důvodů jako je staří invalidita) a nevydělávají. Tuto zásadu solidarity mezi generacemi také nazýváme systémem průběžného financování (neboť důchody právě vybrané od určité skupiny osob, se

ihned vyplácí dalším osobám). Samozřejmě že výše důchodů se každým rokem mění a odvíjí se především od ekonomického stavu a vývoje státu.

6.1.2. Srovnání II. a III. pilíře důchodové reformy

Oba dva pilíře, jak druhý tak třetí jsou založeny na dobrovolnosti a fondovém principu (tj. na kolektivním investování). Pojdme se ale spíše podívat na věci co je odlišují od sebe. Začneme od toho nejzákladnějšího, každý pilíř upravuje jiná právní úprava. V případě druhého pilíře jde o zákon o důchodovém spoření⁹⁶ a v případě pilíře třetího se jedná o zákon o penzijním připojištění se státním příspěvkem⁹⁷ a o zákon o doplňkovém penzijním spoření⁹⁸.

Při pohledu na fondy, které penzijní společnosti vytváří, si všimneme, že zatímco v druhém pilíři jsou fond státních dluhopisů, konzervativní, vyvážený a dynamický fond, v pilíři třetím je v rámci doplňkového penzijního spoření povinný pouze konzervativní fond, ostatní účastnické fondy, může penzijní společnost vytvořit a taky nemusí. Ještě se hodí dodat, že v rámci penzijního připojištění se státním příspěvkem (které také spadá do třetího pilíře) vznikly tzv. transformované fondy, do kterých byli přeřazeni dosavadní členové penzijního připojištění se státním příspěvkem.

Odlišný je i způsob vstupu a případného vystoupení z druhého a třetího pilíře. Zatímco do druhého pilíře nelze vstoupit, pokud jste starší třiceti pěti let (lidé starší třiceti pěti let mohli vstupovat do 30. 6. 2013) a rok, ve kterém jste tento věk dosáhli, skončí, pro vstup do třetího pilíře toto omezení neplatí. Dále podle současného platné legislativy nelze z druhého pilíře vystoupit. Naopak ze třetího pilíře je umožněno vystoupit dle libosti.

Vliv účasti ve druhém nebo třetím pilíři na první pilíř je také u obou odlišná. Druhý pilíř má vliv na snížení důchodů z prvního pilíře a to tak, že jeho výše (důchodu z prvního pilíře) je 1,2 % z výpočtového základu měsíčně a to za každý celý rok doby pojištění ve druhém pilíři. Třetí pilíř má toto řešeno jinak, a to tak, že účast v něm nemá sebemenší vliv na důchody z pilíře prvního. Výše procentuální výměry starobního důchodu tak nadále činí 1,5 % z výpočtového základu měsíčně.

⁹⁶ Zákon č. 426/2011 Sb., o důchodovém spoření

⁹⁷ Zákon č. 42/1994 Sb., o penzijním připojištění se státním příspěvkem

⁹⁸ Zákon č. 427/2011 Sb., o doplňkovém penzijním připojištění

Jednorázové vyrovnání je umožněno pouze ve třetím pilíři a to buďto dosažením věku šedesáti let (v systému penzijního připojištění) anebo dosažením věku pro řádný odchod do starobního důchodu (v systému doplňkového spoření).

Vyplácení doživotního důchodu (neboli penze) je ve druhém pilíři umožněno pouze prostřednictvím životní pojišťovny, ve třetím pilíři také, ale jenom v systému doplňkového penzijního spoření. V systému penzijního připojištění se tak děje skrze penzijní fondy (to platí i pro účastníky v transformovaném fondu).

Nárok na státní příspěvek u druhého pilíře není (ale naopak je zde možnost tzv. „opt-outu“, kdy účastník vyvádí 3 % z prvního pilíře a dává je do pilíře druhého, s tím že musí ještě dodat 2 % sám z hrubého měsíčního příjmu.) Třetí pilíř státní příspěvky umožňuje a činí 90 Kč měsíčně (minimální vklad účastníka musí být 300 Kč měsíčně) až 230 Kč měsíčně (minimální vklad účastníka 1 000 Kč měsíčně).

Možnost snížení základu daně není možná u druhého pilíře, u třetího pilíře naopak možná je a to snížená základu daně až o 12 000 Kč za rok. Proto, abychom toho snížení dosáhli, musíme naspořit 24 000 Kč za rok.

Záruka nesnížení hodnoty majetku účastníka (tzv. záruka „černé nuly“) u druhého pilíře není a u třetího je pouze v systému penzijního připojištění (u transformovaných fondů).

Kolísání finanční hodnoty majetku účastníka se může dít ve druhém pilíři a to i ve třetím, ale pouze jen v systému doplňkového penzijního spoření neboť zde riziko nese sám účastník. V systému penzijního připojištění (transformovaný fond) se účastníka kolísání finanční hodnoty jeho majetku přímo nedotkne. Riziko zde totiž nese penzijní fond (transformovaný fond).

Dědictví důchodu ve spořicí době je umožněno v obou pilířích. Stejně tak regulace poplatků je u obou pilířů (a to i u transformovaného fondu, tam je tak činěno od 1. ledna 2013, do té doby byly veškeré náklady součástí účetních nákladů).⁹⁹

⁹⁹ VOPÁTEK, J. Základní srovnání II. a III. pilíře v oblasti důchodového zabezpečení v ČR po 1. lednu 2013

7. Srovnání s ostatními státy (Slovensko, Maďarsko, Chile)

V této kapitole jsem se rozhodl nastínit, jak funguje systém sociálního zabezpečení v jiných zemích, z níž dvě jsou v rámci Evropské unie našimi blízkými sousedy a naopak Chile byt' je od nás velmi vzdálené, nemělo tak daleko k tomu, aby nám posloužilo jako vzor pro naši důchodovou reformu. A i přesto, že se tomu tak nakonec nestalo (na otázku jestli je tomu tak dobře, či ne, odpovídám v další kapitole), si myslím, že by jeho zařazení zde nemělo chybět.

7.1. Slovensko

Systém sociálního zabezpečení na Slovensku je složen ze sociálního pojištění, z nemocenského (zdravotního pojištění) a ze systému penzijního spoření. Dále pak zahrnuje státní sociální podporu pro rodiny a dávky sociální pomoci.

Slovenský systém sociálního pojištění se skládá z nemocenského pojištění (uplatňující v případě ztráty nebo poklesu příjmu ze zdravotních důvodů, zajišťuje příjem při dočasné pracovní neschopnosti, nebo těhotenství nebo mateřství), důchodového pojištění (zahrnujícího starobní pojištění a invalidní pojištění), pojištění pro případ pracovního úrazu (vztahuje se na újmy na zdraví a úmrtí v důsledku pracovního úrazu, či zranění při výkonu pracovních povinností, nebo na nemoc z povolání), pojištění pro případ ztráty zaměstnaní (použije se v případě ztráty příjmu v důsledku nezaměstnanosti, zajišťuje tedy příjem propuštěného zaměstnance) a záruční pojištění (pro případy, kdy zaměstnavatel není schopen dostát svým závazkům vůči zaměstnanci, jakož i nedoplatky příspěvku na starobní pojištění, které zaměstnavatel zaměstnanci, v rámci základního spoření na starobní důchod, dluží).

Povinné důchodové pojištění, které Slovensko používá je složeno ze dvou částí. První je povinné starobní pojištění, jakožto systém s pevně stanovenými příspěvky financovanými v rámci přerozdělování pojistného, který má na starost Sociální pojišťovna. Druhý je povinné starobní důchodové spoření, systém s pevně stanovenými příspěvky financovanými kapitalizací, kterou spravují soukromé společnosti pro správu důchodu. Důchodové spoření spočívá ve spoření na soukromý účet, zaručující spolu se starobním důchodovým pojištěním příjem po odchodu do důchodu, nebo příjem potomkům v případě úmrtí.

Pojďme se podívat na to jak má Slovensko řešené starobní důchody a starobní dávky. Pojištěnci vzniká nárok na starobní důchod v rámci povinného sociálního pojištění, pokud splnil alespoň patnáct let pojištění a zároveň dosáhl věku odchodu do důchodu. V rámci důchodového spoření má nárok na důchod každá osoba, která platila příspěvky na důchodové spoření po dobu alespoň patnácti let a dosáhla zákonného věku odchodu do důchodu. Na Slovensku je také umožněno v rámci systému sociálního pojištění pobírat dávky při předčasném odchodu do důchodu (v podobě předčasného starobního důchodu) a to za podmínky, že žadatel se nejméně po dobu patnácti let účastnil systému důchodového pojištění a chyběli mu nejvýše dva roky do zákonného věku odchodu do důchodu. Výše předčasného starobního důchodu je v případě plnoleté fyzické osoby 1,2 krát vyšší než platné životní minimum. Nárok na předčasný starobní důchod se stává účinným dnem podání příslušné žádosti. Osoby pobírající předčasný starobní důchod, nemohou pobírat starobní důchod, avšak po dosažení důchodového věku se mění předčasný starobní důchod na starobní důchod. Zákon o sociálním pojištění umožňuje osobám, které pobírají starobní důchod, vykonávat placené zaměstnání nebo výdělečnou činnost. Pokud by pojištěnec už měl nárok na pobírání starobního důchodu (splňuje všechny zákonné podmínky), ale oddaluje odchod do důchodu a pokračuje ve své činnosti, čímž nadále přispívá na starobní pojištění, zahrnuje se mu doba a objem těchto doplňkových příspěvků do výpočtu jeho budoucího důchodu. Výše důchodu je aktualizována podle doby a objemu těchto zaplacených doplňkových příspěvků, avšak pouze do výše 50 %. Dávky starobního jsou pobírány buďto v podobě jednorázové výplaty a doživotního důchodu, nebo pouze v podobě doživotního důchodu. V prvním případě uplatňuje pojištěnec svůj nárok na důchod takovým způsobem, že část důchodu bude pobírat v měsíčních částkách po stanovenou dobu, zatímco zbytek bude převeden na doživotní důchod, jež vyplácí pojišťovna. Doživotní důchod se vyplácí za totožných podmínek, jako je tomu v případě samostatného důchodu. Tato varianta je umožněna jen v případě, kdy mají aktiva převedena společností spravující důchodové spoření dostatečnou hodnotu (musí umožnit výplatu doživotního důchodu v částce vyšší než je 60 % platného zákonného životního minima).

Dávky pro pozůstalé jsou na Slovensku upraveny jak vdovským či vdoveckým důchodem, a stejně jako u nás i sirotčím důchodem. Vdovský/vdovecký důchod se přiznává, pokud jsou splněny tyto podmínky:

zesnulá osoba v den svého úmrtí pobírala starobní důchod, nebo předčasný důchod, nebo invalidní důchod, nebo v den svého úmrtí splňovala podmínky pro přiznání invalidního či starobního důchodu, nebo osoba zesnula následkem pracovního úrazu nebo nemoci z povolání. Pokud osoba splňovala nějakou z těchto podmínek je přeživšímu manželce/manželovi přiznán vdovský/vdovecký důchod. Nárok na něj není nijak časově omezen. Na sirotčí důchod má nárok vyživované dítě, pokud v době úmrtí pobírat zesnulý rodič starobní důchod, předčasný nebo invalidní důchod, nebo pokud v době úmrtí rodič splňoval podmínky pro pobírání invalidního nebo starobního důchodu. Dále pak pokud zesnulý rodič zemřel následkem pracovního úrazu nebo na následky nemoci z povolání. Nárok na sirotčí důchod dítěti zaniká jeho osvojením jinou rodinou. Platí, že výše vyplácených pozůstalostních důchodů (všechny tři výše popsané) by neměla překročit výši částky, na jakou by měla zesnulá osoba nárok, pokud by ještě žila. Sociální právní předpisy platné na Slovensku také uvádí nárok na pohřebné, které je poskytované pozůstalých zesnulé osoby za účelem snížení ekonomické zátěže spojené s pohřbem. Paušální částka ve výši 79,67 EUR je poskytována osobě, která pohřeb uspořádá.¹⁰⁰

7.2. Maďarsko

Zákonný systém sociálního zabezpečení zavedli v Maďarsku 1. ledna 1929. Teoretický základ, z kterého vycházela aktuální penzijní reforma, vznikl v roce 1991. Zavedl zvýšení hranice odpracovaných let k předčasnému důchodu a počet odpracovaných let potřebných k výpočtu průměrného příjmu. Také se postupně zvyšuje důchodový věk. Od roku 1998 fungují v Maďarsku tři penzijní systémy. První je tradiční pay as you go systém (systém průběžného financování), druhým jsou soukromé penzijní fondy a třetí je systém penzijního připojištění. Kombinace dávek z prvních dvou tvoří nový druh důchodu smíšeného typu.

V prvním pilíři, založeném na systému průběžného financování, máme tradičně starobní důchody, invalidní důchody a pozůstalostní důchody. Povězme si teď ke každému z nich pár slov. U starobního důchodu je nejaktuálnější změnou zvyšování důchodového věku, jak u mužů, tak u žen. Pojištěnci s dostatečně dlouhou dobou pojištění a ti, kteří vykonávali zvláště namáhavou tělesnou práci, či práci zdraví škodlivou a ti, kterým předčasný starobní důchod vyplácí do dosažení

¹⁰⁰ RYCHTÁŘOVÁ, J. Sociální pojištění v EU – Slovensko

důchodového věku zaměstnavatel, mají nárok na odchod do důchodu ještě před zákonem stanovenou věkovou hranicí. Na invalidní důchod má nárok ten, kdo ztratil alespoň 67 % ze schopnosti soustavné výdělečné činnosti a to pro nepříznivý zdravotní stav, u kterého nelze očekávat zlepšení do doby jednoho roku. Zároveň však musel získat potřebnou dobu pojištění, nemůže vykonávat běžné zaměstnání, nebo je jeho příjem podstatně nižší než před dosažením invalidity. Délka potřebné doby pojištění je stanovena s přihlédnutím k věku pojištěnce a výše invalidního důchodu závisí na průměrném příjmu, stupni invalidity, době pojištění a věku. Podmínky pro nárok na pozůstalostní důchod (vdovský/vdovecký) je, že zesnulý získal nezbytnou dobu pojištěnce pro nárok na starobní či invalidní důchod, nebo byl starobní či invalidní důchodce. Vdova/vdovec má nárok na dočasný pozůstalostní důchod, až do doby jednoho roku od úmrtí dané osoby. Nárok na stálý důchod má ten, kterému skončil nárok na dočasný pozůstalostní důchod a zároveň dosáhl věku potřebného pro nárok na pobírání starobního důchodu, je invalidní, nebo pečuje minimálně o dva sirotky po majiteli práv. Nárok také vzniká, pokud jakákoliv podmínka je splněna do deseti let po smrti manžela/manželky. Sirotčí důchod náleží dětem do šestnácti let (u studentů do dvaceti pěti let). Jeho výše nesmí činit méně než je ročně stanovené minimum. Důchodový systém Maďarska také stanovuje rodičovský pozůstalostní důchod jako dávku pro osoby závislé.

Druhý pilíř je tvořen systémem soukromých penzí, jehož základem je že pojištěnec platí zákonné penzijní příspěvky jak do zákonného systému důchodového pojištění, tak rovněž do soukromého penzijního fondu. Jakmile dosáhne pojištěnec důchodového věku, obdrží dvě dávky starobního důchodu. První ze zákonného systému důchodového pojištění a druhou ze systému soukromých penzí. Pokud se pojištěnec stane invalidním, má právo přejít zpět do systému sociálního zabezpečení, protože soukromý penzijní systém riziko invalidity nepokrývá. Při takovém přechodu jsou příspěvky převedeny ze systému soukromého penzijního fondu do zákonného systému a pojištěnec tedy nepřichází o nárok na dávku důchodového pojištění v plné výši. Takové právo mají i pozůstalí, pokud osoba byla pojištěna v druhém pilíři a zemřela během doby placení příspěvků.

Systém penzijního připojištění funguje v Maďarsku od roku 1993. Účast v něm je obvykle podporována zaměstnavateli, tudíž i doplněna o jejich příspěvky. Zaměstnanec i zaměstnavatel mají nárok na daňové úlevy. Počet fondu

penzijního připojištění rychle rostl a do roku 1999 jich fungovalo asi dvě stě padesát. Stát tento počet zákonem snížil asi na osmdesát do konce roku 2003.¹⁰¹

7.3. Chile

Pokusím se zde popsat revoluční reformu, která v Chile proběhla v roce 1980. Spočívala v tom, že byl de facto ukončen průběžný pilíř a lidé byli donuceni si na důchod spořit na svých individuálních účtech v penzijních fondech.

Předtím než byla provedena reforma, odvádělo přibližně 80 % obyvatel do penzijního systému až 20 % své mzdy, přesto však důchodci žili v bídě. Hlavní problémy, kterými trpěl průběžný systém (pay as you go) v Chile byly dva. Zaprvé zde byl nepříznivý demografický vývoj a za druhé docházelo k zvyšování doby dožití. To jsou přitom problémy, které podle José Piñery (autora zmíněné reformy), není schopen průběžný systém překonat. Ba co více, Piñera tvrdí, že takovýto systém, který je dědictvím Otto von Bismarcka¹⁰², vede ke snadné zkorumpovanosti politiků, kteří, aby si proti sobě nepoštvali své voliče, podmínky tohoto systému nezpřísní. Další věc, kterou systému vytýká je, že to co člověk do průběžného systému odvede, nemá přímý vztah k tomu, co z tohoto systému následně získá. Proto se rozhodl k odvážnému kroku a to změnit celé paradigma.

Reforma penzijního systému v Chile byla schválena 4. 11. 1980, tedy v době za vlády diktátora Augusta Pinocheta, a stala se součástí uceleného a logicky provázaného systému radikálních tržních reforem. Její hlavní bod byla privatizace chilského penzijního systému. Znamenalo to, že občané začali odvádět desetinu mzdy (mohli ovšem odvádět i víc) na své individuální účty do penzijních fondů. To se týkalo všech občanů, kromě vojáků a policistů, které Pinochet před tímto systémem uchránil, a kteří měli svůj vlastní průběžný důchodový systém, do kterého se každoročně dávalo 1,2 % HDP celé země. Z pracovníků se stali vlastníci kapitálu a každý občan měl svou vlastní spořicí knížku, na které viděl, kolik peněz mu přibylo na účtu. Nutno podotknout že celá reforma, přinášející systém založený na soukromém spoření, znatelně rozhýbala ekonomii země. Příjem na osobu se za období mezi roky 1980 a 1990 reálně zdvojnásobil, HDP země za stejnou dobu vzrostlo v průměru o 7 % ročně, míra chudoby populace se v roce 1987 snížila z 45% na necelých 19 % v roce 2003 a inflace poklesla z 27 % v roce 1990 na 3,7 % v roce 2005.

¹⁰¹ BAŠTA, L. Systémy sociálního zabezpečení v EU – 5. část Maďarsko

¹⁰² Viz. v kapitole Vývoj sociálního zabezpečení

Reforma, podle jejího autora, přispěla ke zlepšení kondice kapitálového trhu. Penzijní fondy (tvořící 80 % chilského HDP) investují např. do podniků, které mají na starost stavbu a provoz dálnice, což je fakticky investice s velmi dlouhodobou návratností). Dále penzijní fondy například skupují drobné půjčky na trhu s bydlením, atd. Piñera dále tvrdí, že pozitivní přínos reformy je znatelný i v politice. Lidé, nyní vlastníci kapitálu, si prý uvědomují vysoké daně, inflaci, a podobné věci, které by mohli ohrozit jejich úspory. Proto volí demokratické politiky, extremisti nemají v politické reprezentaci významnější zastoupení.

Samozřejmě chilská reforma má i své nedostatky. Hlavní z nich bezpochyby je, že systém není sociální, ale je přísně ekvivalentní (to znamená, že to co z něj člověk získá, úzce souvisí s tím, co do něj dal). Což znamená, že ti, kteří si na důchod spořit nemohou (z nějakého závažného důvodu, např. matky s dětmi, zdravotně postižení lidé, nezaměstnaní), budou mít důchody výrazně nižší. Důchodový systém v Chile totiž, po aplikaci reformy, nemá zásadu sociální solidarity¹⁰³, jako je u nás. To ale nemění nic na faktu, že v Chile je nejstarší důchodový systém založený na fondech.¹⁰⁴ V příloze pro zajímavost přikládám platnou smlouvu o sociálním zabezpečení, kterou má Česká republika s Chilskou republikou uzavřenou.¹⁰⁵

¹⁰³ Viz. v kapitole Systém důchodového spoření v ČR (1. pilíř)

¹⁰⁴ ZÍKA, M. Důchodová reforma: o úspěších v Chile aneb je průběžný systém potřebný?. In: Peníze.cz [online]. 10. 10. 2006 [cit. 15. února 2014]. Dostupné na WWW: <http://www.penize.cz/duchody/18408- Duchodova-reforma-o- uspesich-v-chile- aneb-je-prubezny-system-potrebny>

¹⁰⁵ Příloha 3

8. De lege ferenda (návrhy, klady, zápory)

Pojmem právní vědomí označujeme určitou ideu práva, jako představu, kterou člověk o právu má. Tato představa však může, ale nemusí odpovídat platné právní úpravě. Tato idea se velice blíží ideji spravedlnosti a rozdíl mezi nimi je velice nepatrný, až se zdá, že by obě ideje mohly být ztotožňovány. V právní teorii odlišujeme vědomí de lege lata (označující znalost skutečného reálného platného práva) a de lege ferenda (představa o tom jaké právo by mělo platit).¹⁰⁶ V této kapitole se zaměřím na onu představu toho, jak by to mělo být, aby to bylo dobře (tedy na vědomí o právu de lege ferenda), respektive předložit vizi toho, jak by měla důchodová reforma ideálně fungovat. Musíme vzít v potaz to, k čemu by důchodová reforma měla sloužit a jakého okruhu lidí by se měla týkat a pak také v jaké míře. Zároveň vypíchnu body, které se mi na důchodové reformě líbí a jsem pro jejich zachování i nadále.

Důchodová reforma měla přinést další možnosti jak si spořit na důchod, abychom byli ještě více zajištěni na postproduktivní věk, kdy už se o sebe nebudeme moci postarat vlastní prací, ale bude nás zajišťovat stát prostřednictvím důchodových dávek, na které jsme si sami přispívali. Tyto nové možnosti, v podobě dvou pilířů důchodové reformy, jsou na rozdíl od pilíře prvního (systému důchodového pojištění) založeny na principu dobrovolnosti, tudíž jestli se je rozhodneme využít, případně nevyužít, zaleží už pouze na nás. Stát se samozřejmě určitými prostředky, lépe řečeno výhodami, snaží motivovat svoje občany, aby tyto systémy využívali, co nejvíce (o tom níže).

Prvnímu pilíři důchodové reformy lze vytknout máloco. Je nezpochybnitelné, že občané státu potřebují určité nezbytné spoření na stáří, pro případ, že by všechny ostatní způsoby, které by je jinak zajistily (vlastní práce, nebo podpora od vlastní rodiny, konkrétně od svých vlastních dětí), nefungovaly. A nemusí se ani jednat pouze o případ stáří. Může jít i o invaliditu, případně o smrt člena rodiny, který v ní fungoval jako živitel. Proto souhlasím s tím, aby byl první pilíř důchodové reformy uplatňován plošně na všechny osoby výdělečně činné bez rozdílů. Zajímavá je zásada sociální solidarity, která v našem systému důchodového pojištění platí, ale například v sociálním systému Chile¹⁰⁷ tato zásada uplatňována není. Zajímá je proto, že se dá uchopit i jako klad i jako zápor, zaleží na tom v jaké míře je použita. Samozřejmě že jistá dávka solidarity je

¹⁰⁶ Knapp. V. Teorie práva. 82–83 s.

¹⁰⁷ Viz. v kapitole Srovnání s ostatními státy

nezbytná. Pokud ale tato hranice, kdy už solidarita není jen nezbytná ale je brána jako samozřejmost, je překročena, může docházet k zneužívání tohoto systému jedinci, kteří nejenže nemají potřebu se o svůj důchod postarat, ale zároveň očekávají, že někdo jiný tak učiní za ně. To už dle mého směřuje k neodvratné katastrofě, kdy i sociálně silnější, kteří by se za normálních podmínek o sociálně slabší postarali, budou natolik pohoršeni tímto systémem, že na něj taktéž rezignují. To naštěstí není problém našeho systému, neboť i sociálně slabší musí splnit některé základní podmínky, aby nárok na důchod měli. Také bych opatrně zacházel s hranicí toho, kolik se od koho vybere a kolik se komu dá na, důchodových dávkách. Pokud totiž budeme od ekonomicky silnějších vybírat stále více a stále více rozdávat pak ekonomicky slabším může dojít k již zmíněnému rezignování ze strany ekonomicky silnějších. Taktéž solidarita mezi generacemi by neměla nabývat populistického rázu, kdy politici dnešní doby rozdají v rámci svých předvolebních slibů důchody dnešní generaci vyšší a už se nezaobírají důsledky, které jejich rozhodnutí bude mít pro následující generace, které samozřejmě také budou potřebovat důchody. Což souvisí i s demografickým vývojem, který je v současné době u nás takový, že klesá porodnost a stoupá počet poproduktivního obyvatelstva, které chce uplatnit své nároky na důchod. Proto by stát měl důsledně zvážit, jakou částku ze státního rozpočtu bude na důchody vyplácet.

Jako veliké plus beru druhý pilíř důchodové reformy, který má v sobě včleněný již zmíněný systém opt-outu¹⁰⁸, který jen ve stručnosti (neboť vše podstatné již bylo řečeno v dané kapitole) je založený na tom, že si sám mohu přesunout část financí, které bych stejně odváděl do prvního pilíře, do pilíře druhého (soukromého) s tím že k tomu ještě část musím přidat. Líbí se mi myšlenka, že si za určitých podmínek mohu se svými financemi dělat, co chci, respektive investovat je do fondu, který si sám vyberu (byť vše musím učinit v zákonných mezích a i výběr fondu má své limity, existuje jich jen omezený počet druhů).

Třetí pilíř sice možnost opt-outu postrádá, ale zato tu jsou dva předpoklady, které jej činí taky výhodným. První z nich je nárok na státní příspěvek a to podle minimálního vkladu účastníka měsíčně (a to až ve výši 230 Kč měsíčně), a druhá věc je možnost snížení základu daně a to podle toho jaký objem peněz ročně naspoříme (pokud naspoříme 24 000 Kč ročně, dosáhneme

¹⁰⁸ Viz. v kapitole Právní úprava důchodového spoření (2. pilíř)

maximálního snížení základu daně a to až o 12 000 Kč ročně).¹⁰⁹ Na třetím pilíři je také lákavá jeho vcelku rychlá výnosnost, pokud se nebudeme bát investovat do rizikovějších účastnických fondů. Samozřejmě každá mince má dvě strany a tady tou druhou je fakt, že o své úspory můžeme klidně přijít. Systém garance, že nic neproděláme, je pouze u tzv. transformovaných fondů, které převzaly z penzijního připojištění záruku nezáporného zhodnocení. Avšak k tomu se také váže to, že tato záruka je vykoupena formou ušlého zisku, který by nám případně mohl vzniknout z investic do rizikovějších fondů v systému doplňkového penzijního spoření (jak bylo zmíněno výše).

¹⁰⁹ Viz. v kapitole Zhodnocení důchodové reformy (současný stav penze)

9. Závěr

Cíl, který jsem si zvolil na začátku své diplomové práce v úvodu, a to seznámit čtenáře s problematikou důchodové reformy u nás, jsem dle mého splnil. Bohužel, jak již bylo řečeno v úvodu, jedná se o téma natolik proměnlivé, že kdo ví, jak tomu bude za čas. Je dokonce možné, že dojde ke zrušení druhého pilíře aktuální politickou koalicí, která je právě u moci.

Na druhou stranu kdo ví, zda půjde o vývoj, který pro nás bude špatný. Je možné, že přijde další reforma důchodového systému, která jej transformuje do systému daleko lepšího. Stejně tak jako jsem v úvodu psal o kapitole „Vývoj sociálního zabezpečení“, a o tom jak se máme z historie poučit, když náš systém v podobě, jaký ho máme dnes, byl vykoupen spoustou omylů a chyb, stejně tak je možné, že tento dnes platný systém je jen dalším omylem, na který bude budoucí historie poukazovat jako jen na další část cesty za lepším systémem, který může v budoucnosti platit.

Dovolím si však tvrdit, a to i na základě v předchozích kapitolách popsaného, že podoba sociálního zabezpečení (a konkrétně důchodové reformy) jaké u nás platí dnes je více než vyhovující. Je totiž částečně založený na možnosti volby, můžeme si vybrat, kolik chceme investovat do druhého a třetího pilíře, a jestli vůbec, případně jak moc chceme se svými investicemi riskovat. A to je podle mě velice důležitý faktor současné důchodové reformy, který dává lidem možnost (a zároveň s tím jím ale přináší zodpovědnost) ovlivňovat svou budoucnost v podobě důchodu, který budou pobírat. Samozřejmě vždy se může objevit něco nečekaného, s čímž ani ty nejpřípravenější a nejzodpovědnější pojištěnci nebudou (a zároveň ani asi nemohou) počítat, přesto však je tou nejideálnější cestou tyto nepředvídatelné negativní události potlačit na co nejmenší míru.

A to by podle mého měl být cíl každého z nás, snažit se co nejvíce převzít odpovědnost za svůj život, ať už je to v rámci sociální péče, kterou poskytuje stát, či i v jiných odvětvích, které se opět můžeme snažit ovlivnit sami svým přičiněním, anebo nic nedělat a spoléhat na stát, že se o nás postará. Neříkám, že druhá varianta, je nějak moc zavrženíhodná, ale rozhodně bychom si předtím, než si jí zvolíme, měli uvědomit, že stát, to jsme vlastně my všichni, kteří ho tvoříme. Proto bychom měli usilovat o to, aby fungoval co nejlépe a motivoval své

obyvatele, aby se o sebe postarali sami, protože jinak se o ně budeme muset postarat my.

10. Summary

The topic of my thesis is pension reform in the Czech Republic. I have chosen this theme as I consider it topical and affects us all.

The first chapter extensively addresses the history of the development of social care, and through its outline I try to capture all the events which affected its formation. I describe the evolution from prehistoric times both domestically and globally.

The following three chapters describe the three pillars on which pension reform is built. The first pillar is pension contributions, which is mandatory for all employed persons and covers the old age pension, invalidity payments, or is used in the event of death of the main breadwinner of the family. That money shall be apportioned according to the principle of solidarity. People who are stronger economically support the ones economically weaker. This system is also called the PAYG system (this means that *pensions* paid to current *pensioners* are financed from current contributions paid).

The second pillar is the system of pension savings, which is based on fund financing and the opt -out (this means that we can voluntarily decide to move part of the money from the first pillar to this system but also contribute an extra amount).

The last pillar is a system of supplementary pension savings and is similar to the second pillar as it is based on funding. We have the possibility to leave this system, which is not the case with the second pillar. The already mentioned opt-out scheme does not apply here, it is more risky, but at the same time it can earn more money. The second and third pillars are based on the principle of voluntary entry.

The sixth chapter covers the evaluation of pension reform, a brief description of the characteristics of the previous three chapters regarding the pillars of the pension reform and compares the second and third pillars, which could be for their similarity interchanged.

The seventh chapter describes the system of social security in two states of the European Union (Slovakia and Hungary) and pension reform in Chile, which is regarded as revolutionary.

In the last part of my thesis I try to view objectively the whole pension reform and to describe what I understand as a success and also as a failure. Furthermore, I also present suggestions for improvement, or point out what we should, in case of the perspective change, be aware of.

11. Seznam použité literatury

11.1. Prameny

- Zákon daný dne 3. Prosince 1868 pro království České v příčině opařování chudých
- Zákon koaličního, daného 7. dubna 1870
- Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění

11.2. Literatura

- TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení. 6. podstatně přepracované a aktualizované vydání. Praha: C. H. Beck, 2013, 320 s. ISBN 978-80-7400-473-5
- ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení. 2. Rozšířené vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. 230 s. ISBN 978-80-7380-019-2
- KALENSKÁ, M. a kol. Československé právo sociálního zabezpečení. 1. vydání. Praha: Panorama, 1986, 373 s.
- GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 1998, 212 s. ISBN 80-210-2003-2
- ŠULC, J. Alternativní reformy penzijního systému v České republice, 1. vydání. Praha: Vysoká škola finanční a správní, 2005, 93 s. ISBN 80-86754-34-0
- KREIDL., V. Reforma penzijního systému. 1. vydání. Praha: Občanský institut, 1997, 36 s., ISBN 80-901659-9-0
- PŘIB, J., VOŘÍŠEK, V. a kol. Důchodové pojištění v České republice. 1. vydání. Olomouc: ANAG, 1996, 285 s. ISBN 80-85646-37-4
- KNAPP, V. Teorie práva. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 1995, 248 s. ISBN 80-7179-028-1
- VACÍK, A. Sociální zabezpečení a péče. 1. vydání. Plzeň: Západočeská univerzita, 1999, 68 s. ISBN 80-7082-511-1

11.3. Ostatní

- VOPÁTEK, J. Důchodové spoření (Opt-out) v ČR od 1. Ledna 2013. V *Národní pojištění: odborný měsíčník*. Vydala ČSSZ v Praze 24. května 2013, s. 9 - 14. ISSN 0323-2395
- VOPÁTEK, J. Doplnkové penzijní spoření v ČR. V *Národní pojištění: odborný měsíčník*. Vydala ČSSZ v Praze 24. dubna 2013, s. 5 - 9. ISSN 0323-2395
- VOPÁTEK, J. Základní srovnání II. a III. pilíře v oblasti důchodového zabezpečení v ČR po 1. lednu 2013. V *Národní pojištění: odborný měsíčník*. Vydala ČSSZ v Praze 21. června 2013, s. 9 - 11. ISSN 0323-2395
- RYCHTÁŘOVÁ, J. Sociální pojištění v EU – Slovensko. V *Národní pojištění: odborný měsíčník*. Vydala ČSSZ v Praze 22. listopadu 2011, s. 10 - 13. ISSN 0323-2395

- BAŠTA, L. Systémy sociálního zabezpečení v EU – 5. část Maďarsko. V *Národní pojištění: odborný měsíčník*. Vydala ČSSZ v Praze 22. května 2006, s. 13 - 16. ISSN 0323-2395
- ZÍKA, M. Důchodová reforma: o úspěších v Chile aneb je průběžný systém potřebný?. *Peníze.cz* [online]. 10. 10. 2006 [cit. 15. února 2014]. Dostupné na WWW: <http://www.penize.cz/duchody/18408-duchodova-reforma-o-uspesich-v-chile-aneb-je-prubezny-system-potrebny>

12 Přílohy

12.1. Příloha 1

Výše základní výměry měsíčně	Rok	Platná právní úprava
2340,- Kč	2014	Vyhláška č. 296/2013 Sb., § 3
2330,- Kč	2013	Vyhláška č. 324/2012 Sb., § 3
2270,- Kč	2012	Vyhláška č. 286/2011 Sb., § 3
2230,- Kč	2011	Nařízení č. 281/2010 Sb., § 2
2170,- Kč	2010	Nařízení č. 281/2010 Sb., § 2
2170,- Kč	2009	Nařízení č. 363/200 Sb., § 2
2170,- Kč	Od 1. 8. 2008 ¹¹⁰	Nařízení č. 211/2008 Sb., § 2
1700,- Kč	2008	Nařízení č. 256/2007 Sb., § 2
1570,- Kč	2007	Nařízení č. 461/2006 Sb., § 2
1470,-Kč	2006	Nařízení č. 415/2005 Sb., § 2
1400,-Kč	2005	Nařízení č. 565/2004 Sb., § 2
1310,-Kč	2004	Nařízení č. 337/2003 Sb., § 2
1310,-Kč	2003	Nařízení č. 438/2002 Sb., § 2
1310,-Kč	2001	Nařízení č. 345/2001 Sb., § 3
1310,-Kč	2000	Nařízení č. 353/2000 Sb., § 3
1310,-Kč	1999	Nařízení č. 64/1999 Sb., § 3
1310,- Kč	1998	Nařízení č. 104/1998 Sb., § 2
1260,- Kč	1997	Nařízení č. 129/1997 Sb., § 2
1060,- Kč	Od 1. 10 1996 ¹¹¹	Nařízení č. 218/1996 Sb., § 2
920,- Kč	Od 1. 4. 1996 ¹¹²	Nařízení č. 19/1996 Sb., § 2
680,- Kč	1996	Zákon č. 155/1995 Sb., § 89

¹¹⁰ V srpnu 2008 se uskutečnila mimořádná valorizace základní výměry důchodů

¹¹¹ Druhé zvyšování důchodů v roce 1996

¹¹² První zvyšování důchodů v roce 1996

12.2. Příloha 2

Přehled penzijních společností povolených Českou národní bankou v roce 2014			
č.ř.	Název	Adresa	Web
1.	Allianz penzijní společnost, a.s.	Ke Štvanici 656/3, 186 00 Praha 8	http://www.alianz.cz/
2.	AXA penzijní společnost a.s.	Úzká 488/8, 602 00 Brno	http://www.axa.cz/
3.	Conseq důchodová penzijní společnost, a.s.	Rybná 682/14, 110 00 Praha 1 – Staré Město	http://www.conseq.cz/
4.	Conseq penzijní společnost, a.s.	Rybná 682/14 110 00 Praha 1 – Staré Město	http://www.mojepenze.cz/
5.	Česká spořitelna – penzijní společnost, a.s.	Poláčkova 1976/2, 1140 21 Praha 4	http://www.ceskapenzijni.cz/
6.	ČSOB Penzijní společnost, a.s., člen skupiny ČSOB	Radlická 333/150, 150 57 Praha 5	http://www.csob-penze.cz/
7.	ING Penzijní společnost, a.s.	Nádražní 344/25, 150 00 Praha 5	http://www.ingpenzijnispolcnost.cz/
8.	KB Penzijní společnost, a.s.	Náměstí Junkových 2772/1, 155 00 Praha 5 - Nusle	http://www.kbps.cz/
9.	Penzijní společnost České pojišťovny, a.s.	Na Pankráci 1720/123, 140 21 Praha 4 - Nusle	http://www.pfcp.cz/
10.	Raiffeisen penzijní společnost a.s.	Hvězdova 1716/2b, 140 78 Praha 4	http://www.rbpenze.cz/
Ostatní subjekty			
1.	Asociace penzijních společností České republiky	Rumunská 1, 120 00 Praha 2	http://www.apfcr.cz/

Zdroj: Aktuálně působící penzijní společnosti v ČR. Ministerstvo financí ČR [online]. 10.1. 2014 [cit. 15. února 2014]. Dostupné na WWW: <http://www.mfcr.cz/cs/soukromy-sektor/kontrola/penzijni-pripojisti-ndoplncove-sporeni/penzijni-spolcnosti/2014/penzijni-spolcnosti-rok-2014-16401>

ČR a Chilská republika

Smlouva mezi Českou republikou a Chilskou republikou o sociálním zabezpečení vstoupila v platnost dnem 1. března 2004 (dále Smlouva). Ke Smlouvě byl sjednán prováděcí předpis Správní ujednání, který vstoupí v platnost spolu se Smlouvou.

Věcný a osobní rozsah Smlouvy

V České republice Smlouva upravuje poskytování dávek důchodového pojištění (tzn. důchody starobní, plný a částečný invalidní, vdovský, vdovecký, sirotčí a zvýšení důchodu pro bezmocnost) a dále poskytování zdravotní péče poživatelům důchodů. Smlouva se vztahuje na osoby, které podléhají nebo podléhaly právním předpisům jedné nebo obou smluvních stran, a na osoby odvozující svá práva od těchto osob, přičemž nezáleží na občanství osob podléhajících Smlouvě. Smlouva zajišťuje všem těmto osobám rovnost nakládání při jejich pobytu na území druhého smluvního státu.

Používání právních předpisů

Osoby vykonávající výdělečnou činnost podléhají právním předpisům o sociálním zabezpečení té smluvní strany, na jejímž území je výdělečná činnost vykonávána. Smlouva stanoví výjimky z této zásady pro určité kategorie osob, např. pracovníci vyslaní zaměstnavatelem se sídlem na území jednoho smluvního státu k přechodnému výkonu zaměstnání na území druhého smluvního státu podléhají právním předpisům prvního smluvního státu za předpokladu, že očekávané trvání takové práce nepřekročí 2 roky.

Smlouva dále umožňuje příslušným úřadům obou smluvních stran po vzájemné dohodě stanovit výjimky z ustanovení o příslušnosti k právním předpisům, a to na základě společné žádosti zaměstnance a zaměstnavatele.

Žádost o setrvání v českém systému pojištění se podává u České správy sociálního zabezpečení.

Důchodové pojištění

Nárok na důchod a jeho výše

Jestliže pojištěnec získá celou dobu pojištění potřebnou pro vznik nároku na důchod v jednom ze smluvních států, přizná mu tento stát důchod výhradně podle svých právních předpisů. V případě, že doba pojištění získaná podle právních předpisů jednoho smluvního státu nebude dostačující pro vznik nároku na důchod, budou se brát pro nárok v úvahu i doby pojištění získané ve druhém smluvním státě. Každý ze smluvních států poté přizná a vyplácí důchod jen za dobu pojištění, kterou pojištěnec v tomto státě získal, tzv. dílčí důchod.

Podání žádosti o důchod

Osoby bydlící v České republice mohou uplatnit žádost o důchod u místně příslušné okresní správy sociálního zabezpečení, v Praze u Pražské správy sociálního zabezpečení. Pokud nárok na důchod uplatňuje osoba, která získala doby pojištění jak v ČR tak v Chile, dostačuje, aby podala jen jednu žádost. Tato se považuje za žádost podanou i vůči druhému smluvnímu státu. To neplatí pro

starobní důchod, pokud žadatel prohlásí, že přiznání starobního důchodu od druhé smluvní strany nepožaduje.

Výplata důchodu

Výplatu českého důchodu lze provádět několika způsoby, záleží na volbě důchodce. Osobám s trvalým pobytem v České republice může být důchod poukazován v hotovosti na adresu příjemce prostřednictvím České pošty nebo na jeho účet, popř. na účet manžela/manželky u peněžního ústavu (banky, spořitelny) v ČR.

Osobám s trvalým pobytem v Chile může být důchod poukazován na adresu příjemce v Chile bankovní cestou, na osobní účet příjemce u peněžního ústavu v Chile nebo na účet příjemce popř. na účet manžela/manželky u peněžního ústavu (banky, spořitelny) v ČR.

Výplata na účet do Chile se provádí v chilských pesos nebo v jiné volně směnitelné měně vždy za zpětnou dobu v časových intervalech, které si příjemce důchodu určí. Na účet u peněžního ústavu v ČR se důchod vyplácí za zpětnou dobu v české měně. Podmínkou nároku na výplatu příjemci žijícímu mimo území ČR je předložení řádně vyplněného a podepsaného tiskopisu „Potvrzení o žití“. Vlastnoruční podpis musí být úředně ověřen.

Dávky zdravotní péče pro důchodce

Osoby, kterým byl přiznán důchod pouze jedním smluvním státem a bydlí na území druhého smluvního státu, mají nárok na poskytování zdravotní péče za stejných podmínek, jako osoby druhého smluvního státu. To např. znamená, že českému důchodci pobývajícím v Chile bude zdravotní péče poskytnuta ve stejném rozsahu a za stejných podmínek jako chilským důchodcům.

Kontakty

Kontaktní adresa pro důchodové pojištění

Česká správa sociálního zabezpečení
Křížová 25, 225 08 Praha 5
tel.: 257 062 860

Kontaktní adresa pro zdravotní pojištění důchodců

Centrum mezistátních úhrad
nám. W. Churchilla 2, 113 59 Praha 3
tel.: 234 462 041

Zdroj: ČR a Chilská smlouva. Česká správa sociálního zabezpečení ČR [online]. 2014 [cit. 20. února 2014]. Dostupné na WWW: <http://www.cssz.cz/cz/mezinarodni-smlouvy/smlouvy-uzavrene-cr/cr-a-chilska-republika.htm>